

Musninkų valsčiaus mokyklos 1939–1944 metais*

Stanislovas Buchaveckas

XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje – penktojo dešimtmečio pirmojoje pusėje Lietuvos švietimo sistemai, kaip ir visiems Lietuvos gyventojams, teko patirti pokyčių ir tragiškų padarinių, susijusių su bolševikų ir nacių okupacijomis. Prieš tai per keletą paskutiniųjų nepriklausomos Lietuvos metų šalies mokyklos sparčiai modernėjo ir visiškai priartėjo prie Vakarų Europos pažangių šalių lygio. Buvo statomos naujos gimnazijos, progimnazijos, pradžios ir kitos mokyklos. Išaugo Lietuvos vaikus ir jaunuomenę mokiusių mokytojų kvalifikacija. Daugėjant gerai paruoštų mokytojų, semestrinės mokyklos lankymo sistemos imta atsisakyti ne tik miestų ir miestelių, bet ir kaimų pradžios mokyklose vis daugiau vaikų mokėsi ne semestrais, bet

* Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos. Leidyklai įteiktas 2002 11 10.

ištisus mokslo metus. Tai lengvino mokytojų darbą ir sudarė geresnes mokymosi sąlygas moksleiviams.

Lietuvos mokykla, nepaisant šalių valdžiusių tautininkų politizuojančios įtakos ir kai kurių neigiamų A. Smetonos prezidentinio valdymo apraiškų, tapo ne tik modernesnė, bet ir pilietiškesnė demokratine prasme, o patriotizmas mokyklose buvo ne ideologizuotas, bet natūralus, išaugantis iš Lietuvoje gyvenančių tautų draugiško sugyvenimo tradicijų. Tačiau Lietuvos pedagogų teoretikų ir praktikų viltis toliau plėtoti švietimo sistemą ir kurti darnų bei demokratinį jos mechanizmą sužlugdė Lietuvos neaplenkusi agresyvi Sovietų Sąjungos ir Vokietijos ekspansija bei Antrojo pasaulinio karo gaisras Europoje. Antrojo pasaulinio karo pradinėje stadijoje Stalinui „gražinus“ dalį Rytų Lietuvos su Vilniumi, Musninkų valsčius jau nebebuvo pasienio valsčiumi. Tačiau Lietuva neteko ne tik pasiskelbto neutralumo, bet ir dalies politinio savarankiškumo. Mokyklos tai iškart per daug nepajautė, tačiau jau po aštuonių mėnesių, 1939–1940 mokslo metų (toliau – m. m.) pabaigoje, jos, kaip ir visa Lietuva, atsидūrė kietuose sovietų okupacijos gniaužtuose. Labai gerai, kad ši okupacija tuomet buvo trumpalaikė, bet po metų Lietuvą prislėgė vokiečių nacių okupacija, kuri užsitęsė trejus metus ir buvo taip pat sunki ir tragiška. Tačiau tada ir gana sunkiomis sąlygomis Lietuvos mokyklai vis dėlto pavyko daug ką atkurti iš Nepriklausomybės laikotarpio. Tad 1939–1944 m. laikotarpis buvo permainingas ir sudėtingas Lietuvos mokyklai, išgyvenusiai didžiulių politinių pokyčių, gyvenimo sąlygų ir mokytojų kaitą, patyrusiai daug nuostolių.

Šiame straipsnyje, remiantis daugiausia Lietuvos centrinio valstybės archyvo šaltinių duomenimis, apibūdinamos Musninkų valsčiaus (Ukmergės apskr.) 1939–1944 m. mokyklos, jų funkcionavimas istorinių lūžių metu. Tuo tikslu nagrinėjama jų padėtis ir patirti nuostoliai, didžiulė mokytojų kaita, jų darbo bei buities sąlygos, santykis su vietos visuomene ir kiti klausimai. Atrodo, kad 1939–1944 m. mokyklų istorijai skirtas laikotarpis lietuvių istoriografijoje nagrinėjamas pirmą kartą. Ir šis straipsnis, nagrinėjantis, kaip lokaliai apibrėžtoje teritorijoje (Mugninkų valsčiaus ir Ukmergės apskrities) sprendžiama problema, kaip istorijos vyksmo įtakoje atsiskleidžia sąsajos tarp mokyklos ir visuomenės. Straipsnis simboliškai pratęsia Sauliaus Kaubrio knygoje¹ pasirinktą 1918–1939 m. laikotarpį.

Apibūdinant ligšiolinę bibliografiją, susijusią su straipsnyje nagrinėjamu laikotarpiu, paminėtina, jog 1939–1940 m. m. Lietuvos mokyklų padėtis ir veikla nagrinėta įvairiuose leidiniuose, bet dažniausiai viso 1918–1940 m. laikotarpio kontekste. Apie 1940–1941 m. sovietų okupacijos laikotarpio švietimo sistemos padėtį kiek daugiau ir išsamiau rašyta lietuvių išeivijos darbuose iki 1990 m., o vėliau – Lietuvoje². Kita istoriografijos kategorija – atskirų mokyklų istorijoms skirti straipsniai ir leidiniai, kuriuose 1940–1941 m. m. skirtas skyrius, poskyris ar kelios pastraipos.

Dar vis negausi ir dažnai fragmentiška nacių okupacijos laikotarpio (1941–1944) švietimo įstaigas (ypač bendrojo lavinimo mokyklas) analizuojanti istoriografija. Sovietmečiu 1941–1944 m. mokyklų istorijos tyrimai Lietuvoje buvo tendencingi, o neretai ir išvis ignoruojami arba siaurai, vos keliais „pritemptais“ faktais

¹ Kaubrys S. *Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: gailios gimtis*, Vilnius, 2000.

² Nacmečiu spausdintuose „Lietuvos archyvo“ leidiniuose, taip pat „Lietuvių enciklopedijos“ straipsniuose, A. Garliausko, L. Truskos, V. Kašauskienės, A. Bubnio, J. Matusevičiaus ir kitų autorių darbuose.

pateikti pagal sovietinės istoriografijos ideologines klišes³. Be to, nemažai archyvo bylų iki 1988 m. buvo įslaptintos. Lietuvių išėivijos ankstesnių publikacijų mokslinę vertę mažino siaura archyvinė bazė. Įvairių darbų apie nacių okupacijos švietimo padėties įvairius aspektus ir įvairias mokyklas padaugėjo nuo 1990 m. Iš jų galima paminėti neseniai išleistas A. Vaišvilos⁴ ir A. Gaigalaitės⁵ knygas, keliolika mokslinę ir didesnę švietėjišką reikšmę turinčių publikacijų bei leidinių, įvairius šio straipsnio autoriaus darbus bei straipsnius ankstesnėse „Lietuvos valsčių“ serijos knygose⁶.

Buvusio Musninkų valsčiaus, kaip ir bet kurio kito buvusio valsčiaus, mokyklų istorija ar jos bruožai yra svarbūs rašant ir tikslinant visos Lietuvos švietimo istorijos apibendrinamuosius darbus. Ypač tai pasakytina apie dar labai mažai tyrinėto nacių okupacijos laikotarpio Lietuvos mokyklas. Tad šis straipsnis papildys ne tik dabartinių Musninkų, Čiobiškio ir Kernavės seniūnijų teritorijose XX a. viduryje veikusių mokyklų, bet ir Širvintų krašto (rajono) bei Rytų Lietuvos istoriją, o pateikti faktai, analizė ir apibendrinimai pravers ir rašantiesiems apie Lietuvos švietimo istorijos XX a. vidurio problemišką tarpinį.

Nagrinėjamojo laikotarpio Musninkų valsčiaus mokyklų tyrimą lengvina tai, kad minėtame archyve išliko visų jų 1939–1940 m. m. lankymo apyskaitos. Jų analizė straipsnyje pateikiama išsamiau, negu autoriaus anksčiau rašytuose straipsniuose „Lietuvos valsčių“ serijos knygose. Apie pirmąjį sovietmetį ir nacmetį su mokyklomis susijusių duomenų yra ir kituose fonduose. Archyve yra ir 1941–1942 m. m. visų Musninkų valsčiaus pradžios mokyklų lankymo apyskaitos, nes Ukmergės apskrities Pradžios mokyklų inspekcija spėjo aplankyti visas mokyklas iki šios veiklos apribojimo 1942 m. (dėl etatų mažinimo ir kitų trukdymų). Tiesa, jos jau ne tokios išsamios nei 1939–1940 m. m. lankymo apyskaitos. Pateikiami ir kai kurie mokyklų ankstesnės veiklos faktai.

Valsčiaus mokyklos nepriklausomos Lietuvos laikotarpio pabaigoje (1939–1940)

1918–1940 m. Lietuvos Respublikos laikotarpiu Musninkų valsčiuje bendrojo lavinimo mokyklose buvo galima įsigyti tik pradžios mokslo išsilavinimą. Pradžios mokyklų tinklas buvo tankus. Tiesa, 1939–1940 m. m. valsčiuje veikė tik devynios pradžios mokyklos, tačiau daugelis jų turėjo kituose kaimuose veikiančius kompleksus (klases⁷), kuriuos galima vadinti ir filialiais kitose gyvenvietėse. Tokie filialiniai komplektai, kurių mokytojai neturėjo vedėjo teisių ir buvo pavaldūs kitame kaime ar to paties kaimo kitoje vietoje mokytojavusiam vedėjui, įgalino priartinti mokyklą prie daugelio jos auklėtinių namų, t. y. sutrumpinti moks-

³ Iš lietuvių sovietinės istoriografijos autorių, kurių tyrimai ar jų dalys buvo skirti 1941–1944 m. Lietuvos mokyklos istorijai ir iki šiol labiausiai neprarado mokslinės vertės, išskirtini K. Rukšėno darbai.

⁴ Vaišvila A. *Šiluvos apšvieta (1592–1992)*, Vilnius, 1999.

⁵ Gaigalaitė A. *Mūsų karo metų mokytojai*, Vilnius, 2000.

⁶ Dabartinio Širvintų rajono teritorijos dalyje 1941–1944 m. veikusioms mokykloms skirtas S. Buchavecko str. „Nacmečio mokykla – grįžimo prie lietuvių kalbos ir kultūros veiksnys nutautėjusiame krašte“, žr. kn.: *Širvintos*, Vilnius, 2000, p. 274–291.

⁷ Šiame straipsnyje žodis *klasė* vartojamas ir kaip termino *komplektas* (kai vieno ar kelių skyrių mokslėivius moko vienas mokytojas) analogas, ir kaip žodis, apibūdinantis patalpą, kurioje buvo mokomi vaikai, t. y. taip, kaip XX a. ketvirtajame–penktajame dešimtmėčiais su pradžios mokyklomis susijusioje raštvedyboje.

leivio kelią iki mokyklos. Vietos gyventojams tokie filialiniai ir nesavarankiški komplektai dažnai buvo tarsi atskiros mokyklos. Be to, kai kuriuose nesavarankiškuose kompleksuose buvo taip pat renkamas atskiras tėvų komitetas.

Nepriklausomybės saulėlydžio mokslo metais filialiniai komplektai veikė šešiuose kaimuose. Pradžios mokyklos, kuriose buvo ir vedėjo pareigas einantis mokytojas, buvo aštuoniose gyvenvietėse. O valsčiaus mokyklos ar jų komplektai veikė net keturiolikoje gyvenviečių. Mat Čiobiškyje, be įprastos pradžios mokyklos, kurią lankė bažnytkaimio ir aplinkinių gyvenviečių vaikai, veikė dar viena švietimo įstaiga, turėjusi pradžios mokyklos teises. Tai Čiobiškio vaikų prieglauda, kurios veikiančioje mokykloje mokyklinio amžiaus auklėtiniai buvo mokomi pagal pradžios mokyklų programą.

Mokyklos, kuriose veikė tik pirmieji keturi skyriai, vadintos pirmojo laipsnio pradžios mokyklomis. Tokių mokyklų Musninkų valsčiuje buvo dauguma. Antrojo laipsnio mokyklos buvo dvi – Musninkų ir Čiobiškio vaikų prieglaudos pradžios mokykla. Pirmojoje iš jų buvo galima baigti šešis skyrius, o antrojoje veikė penki skyriai.

Musninkų valsčiaus pradžios mokyklas vaikai daugiausia dar lankė vadina-
maisiais semestrais. Tai buvo daroma norint šiek tiek sumažinti visus ar kelis skyrius
mokiusių mokytojų darbo krūvį. Nuo rugsėjo 1 d. į pamokas eidavo tik pirmojo,
ketvirtojo ir, jei tokių būdavo, taip pat aukštesniųjų skyrių auklėtiniai. Nuo spalio 1 d.
prisidėdavo trečiojo skyriaus moksleiviai, o nuo lapkričio 1 d. – ir antrojo skyriaus
vaikai. Jie mokyklos suoluose pakeisdavo pirmojo skyriaus vaikus, kurie baigdavo
vadinamąjį rudens semestrą (2 mėn.). Pirmojo skyriaus vaikai, tarp kurių būdavo ir

1918–1940 m.
*Ukmergės apskr.
pradžios mokyklų
mokytojai.*

*Iš mokytojų Marijos
ir Konstantino
Krikštopaičių šeimos
albumo*

mokyklas dar nelankusių grupė ar grupelė, į mokyklą vėl eidavo tik gegužės mėn. – birželio mėn. pirmojoje pusėje ir buvo mokomi kartu su ketvirtojo skyriaus moksleiviais, kuriuos tais mokslo metais visus keturis skyrius mokęs vienakomplektės mokyklos ar filialinio komplekto mokytojas ruošdavo egzaminams.

1939–1940 m. m. semestrinė mokyklos lankymo sistema veikė visose mokyklose, išskyrus Čiobiškio vaikų prieglaudos pradžios mokyklą. Semestrinės tvarkos dar nebuvo atsisakyta ir didžiausioje Musninkų mokykloje, kurios vedėjas atliko kai kurias tarpininko funkcijas tarp kitų valsčiaus mokyklų ir Ukmergės apskrities pradžios mokyklų inspekcijos. Todėl Musninkų mokykla vadinta valsčiaus centrine pradžios mokykla.

1918–1940 m. Lietuvos Respublikos paskutinių mokslo metų (1939–1940) pabaiga beveik sutapo su 1940 m. birželio 15 d. įvykdyta sovietų okupacija. Mokslo metų baigiamieji darbai artėjo aukštesniosiose mokyklose. Bemaž visose pradžios mokyklose buvo baigta egzaminuoti tuos jaunuolius, kurie turėjo laikyti keliamuosius ar baigiamuosius egzaminus.

Kaip tik to visos Lietuvos žmonėms lemtingo 1940 m. birželio mėnesio pradžioje Ukmergės apskrities pradžios mokyklų inspektoriaus padėjėjas I. Karpavičius aplankė kelias Musninkų mokyklas. Kitas valsčiaus pradžios mokyklas tas pats pareigūnas buvo aplankęs kiek anksčiau – 1940 m. gegužės mėn. Šių mokyklų lankymo apyskaitos, vėliau patekusios į valstybės archyvą ir čia išlikusios, leidžia susipažinti ir su mokyklomis, ir su jų ypatybėmis valstybės saulėlydžio paskutinėmis savaitėmis.

Musninkų valsčiaus pradžios mokyklų mokytojai. XX a. ketvirtojo dešimtmečio antroji pusė. Pirmoje eilėje sėdi antras iš dešinės Kazys Kumpauskas; antroje eilėje (iš kairės): kun. Zenonas Baužys, Aurelija Onaitienė, Dagilytė, m-klų inspektorius (pavardė nežinoma), kun. Levas Markuckis; stovi: antra iš kairės Ona Budzikaitė, greta – Stasys Usavičius, Žemaitytė, Anelė Kilijonaitė. Iš Janinos Usavičiūtės albumo

Dar reiktų priminti, jog ir 1939–1940 m. m. pradžia Musninkų valsčiaus mokyklų mokytojams ir moksleiviams buvo išimintina dėl tarp Vokietijos ir Lenkijos kilusio karo, į kurią vokiečių nacių pusėje netrukus įsijungė ir Sovietų Sąjungos bolševikai. O musninkiečiai, kurių valsčius iki 1939 m. buvo prie pat Lenkijos okupuoto Vilniaus krašto (Rytų Lietuvos), tapo istorinių įvykių, susijusių su dalies Vilniaus krašto gražiniu Lietuvai (jai sugrižo ir Musninkų valsčiui kaimyninis Máišiagalos valsčius) ir Lietuvos kariuomenės dalinių žygiu į atgautą Vilnių, liudininkais.

Pažymėtina ir tai, kad iki šių 1939 m. įvykių prie ribos su laikinai okupuotu Vilniaus kraštu buvusio Musninkų valsčiaus mokyklose daugiausia dirbo mokytojai, kurie savo gyvenime ir pedagoginėje veikloje vadovavosi ypač aiškiais patriotinėmis nuostatomis. Musninkų valsčiui buvo būdinga ir tai, jog į patriotinę auklėjamąją veiklą įsitraukdavo ir į valsčiaus mokyklas iš kitur atsikėlę mokytojai, darydami tai aktyviau nei iki tol. Tad moksleiviai, kurių dauguma buvo kilę iš nutautėjusių lietuvių šeimų, mokykloje buvo ne tik mokomi lietuvių kalbos, bet ir ugdomi Lietuvos valstybės piliečiais. Dėl to Musninkų valsčiaus mokytojų vaidmuo visuomenės gyvenime buvo daug didesnis negu daugelyje kitų Lietuvos „kaimišku“ valsčių.

Musninkų valsčiaus pradžios mokyklų mokytojų konferencijos dalyviai Širvintose. XX a. ketvirtojo dešimtmečio antroji pusė. Iš J. Usavičiūtės albumo

Musninkų pradžios mokykla 1939–1940 mokslo metais

Musninkų pradžios mokykla (įsteigta 1921 m.) buvo aplankyta 1940 m. gegužės 21–22 d. Iš lankymo apyskaitos⁸ matome, jog tuometinę valsčiaus centrinę pradžios mokyklą išlaikė vietos savivaldybė, o algas mokėjo Švietimo ministerija.

Musninkų mokykla tuomet buvo išsiplėtusi iki penkių komplektų (klasių). Ji jau nebetilpo savame mediniame pastate (statytame 1932 m.), kuriame tebuvo tik dvi klasės, t. y. dvi patalpos (50 ir 47 m² ploto) dviem moksleivių komplektams. Mokykla dar turėjo šešių arų dydžio kiemą ir 3 ha dirbamos žemės bei pievų. Iš kitų mokyklai priklausančių statinių tebuvo malkinė, rūsys ir išvietės.

Kitos trys klasės buvo įrengtos išsinuomotose patalpose. Jų plotas – 30, 32 ir 40 m². Tad Musninkų mokyklos buvo blogesnės sąlygos nei kitų pradžios mokyklų, turėjusių valsčiaus centrinės mo-

⁸ 1940 m. gegužės 21–22 d. Musninkų pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 391, ap. 3, b. 1755, l. 33.

kyklos statusą. Todėl jau buvo imta ruošti didelio mokyklos pastato statybai, kurią sutrukdė okupacijos ir karas.

1939–1940 m. m. Musninkų pradžios mokyklos vedėjas buvo trisdešimt vienerių metų mokytojas Jonas Bajorūnas. Jis buvo baigęs Pānevėžio mokytojų seminariją ir turėjo devynerių metų pedagoginio darbo stažą. Musninkuose J. Bajorūnas dirbo tik nuo 1940 m. sausio 28 d. Mokyklos vizitacijos metu vedėjas mokė šeštojo skyriaus moksleivius, kurių buvo 23.

Penktojo skyriaus jaunuolius (pamokose sėdėjo 27 iš 33 moksleivių) mokė jauna mokytoja Sofija Šarkaitė, turėjusi tik 20 metų ir Musninkuose mokytojavusi nuo 1940 m. vasario 1 d.

Pirmasis skyrius buvo padalytas į du kompleksus. Vieną iš jų sudarė jaunesniųjų vaikų grupė. Šį kompleksą mokė Anelė Kilijonaitė (trisdešimt šešerių metų mokytoja, baigusi dvimečius mokytojų kursus ir turėjusi 17 metų darbo mokykloje partitį), iš kurios 43 auklėtinių mokyklos vizitacijos metu klasėje buvo 39. Pirmojo skyriaus vyresniųjų vaikų grupę mokė ir auklėjo Barbora Pagužinskaitė. Nors ji turėjo 23 metus ir mokytojavo vos trečius metus, bet buvo baigusi Klaipėdos pedagoginį institutą. B. Pagužinskaitės kompleksą sudarė ne tik pirmojo skyriaus vaikai (43), bet ir 17 ketvirtojo skyriaus moksleivių. Tad 1940 m. pavasario pabaigoje mokytojai teko didžiulis krūvis. Mokyklos inspektavimo metu į mokyklą nebuvo atėję šeši pirmojo skyriaus vaikai, tačiau ir be jų buvusiems teko sėdėti perpildytoje klasėje. O juk dar reikėjo ruošti egzaminams ketvirtojo skyriaus mokinius.

Antrojo ir trečiojo skyrių moksleiviai nuo 1940 m. balandžio mėn. pabaigos buvo paleisti namo iki rudens ir savo vietas mokykliniuose suoluose užleido pirmojo skyriaus vaikams. Su jais ir su žydų komplekto vaikais, kurių aptarsime vėliau, 1939–1940 m. m. Musninkų pradžios mokykla turėjo 243 moksleivius (iš jų berniukų buvo daugiau – 134). Pirmojo skyriaus 86 vaikai buvo priskirti vadinamajam pavasario–rudens semestriui. Minėta jaunesniųjų grupė tesimokė nuo gegužės pradžios iki birželio vidurio, o pirmojo skyriaus vyresniųjų grupė mokyklą lankė dar ir 1939 m. rugsėjo–spalio mėn.

Dauguma moksleivių (net 219) tuomet buvo užrašyti kaip lietuviai, nors nė vieno jų tėvai namuose nekalbėjo lietuviškai, o vietine slavų kalbų tarpe, kurioje buvo daug lietuviškų žodžių. 24 moksleiviai buvo žydai (iš jų 15 mergaičių) ir 2 rusai. Dar du moksleiviai apibūdinti kaip „*kitų tautybių*“.

Žydų tautybės moksleivių kompleksas buvo penktasis mokykloje. Jį mokė Šlioma Demontas, trisdešimt vienerių metų mokytojas, mokytojavęs penktuosius metus. Š. Demontas buvo baigęs žydų gimnaziją ir „Tarbuto“ dvimečius pedagoginius kursus. 1939–1940 m. m. žydų komplekte mokėsi tik 18 vaikų (vadinasi, dalis žydų tautybės moksleivių mokėsi lietuvių klasėse). Jiems buvo dėstoma hebrajų ir lietuvių kalbomis. Lankymo apyskaitoje pastraipos, skirtos žydų komplektui apibūdinti, pabaigoje buvo parašyta: „*Dėl mažo mokinių skaičiaus kompleksas Švietimo ministerijos įsakymu nuo ateinančių mokslo metų uždaromas*“⁹. Todėl žydų komplekte jau nebuvo pirmojo skyriaus vaikų. Demontas mokė tik 6 antrojo, 4 trečiojo ir 8 ketvirtojo skyrių moksleivius.

1939–1940 m. m. Musninkų mokyklos visų skyrių moksleivių svarbiau- ⁹ *Ten pat.*

sias vadovėlis buvo Esmaičio (S. Matjošaičio) „Sakalėlio“ knygų serijos atitinkamos dalys, o pirmajam skyriui – tai ir vienintelė mokymosi knyga. Trijų aukštesniųjų skyrių vaikai dar naudojami J. Trinkūno parengto uždavinyno atitinkamomis dalimis. O lietuvių kalbos gramatikų autoriai buvo skirtingi. Mokyklos ketvirtajam skyriui buvo išrūpinti J. Damijonaičio parašytų vadovėlių. Tuo tarpu antrojo ir trečiojo skyrių vaikai naudojami J. Talmanto parengta gramatika. Iš šio autoriaus parašytos lietuvių kalbos gramatikos V ir VI knygų buvo mokomasi ir penktajame skyriuje, o iš VII ir VIII knygų mokėsi šeštojo skyriaus moksleiviai. Abu pastarieji Musninkų mokyklos aukščiausieji skyriai dar mokėsi iš K. Klimavičiaus parengto uždavinyno, P. Šinkūno „Lietuvos geografijos“ ir J. Norkaus istorijos vadovėlio.

Iš lankymo apyskaitos dar sužinome, kad 1937 m. Musninkų mokyklą baigė 7 berniukai ir 11 mergaičių, o 1938 m. jau atitinkamai – 14 ir 18. Tad mokykla plėtėsi. Joje atsirado ir šeštasis skyrius, kurį lankė ir vaikai iš tolimesnių valsčiaus vietovių, prieš tai baigę keturis skyrius sau artimoje kaimo mokykloje. 1939 m. Musninkų pradžios mokyklos keturių skyrių mokslo pažymėjimus gavo 18 auklėtinių, o šeštąjį skyrių baigė net 15 berniukų ir 17 mergaičių.

1939 m. Musninkų mokykloje pamokos prasidėjo rugsėjo 1 d. Vienuolika dienų pamokų nebuvo „dėl didelių žiemos šalčių“. Buvo surengtos kelios ekskursijos „savam valsčiui pažinti“. Į Vilnių savo auklėtinių mokytojai dar nebuvo nuvežę. Muziejaus mokykla neturėjo, o jos vedėjai mokyklos kroniką rašė nuo 1932 m.

Mokyklos moksleivių tėvų komitetas buvo išrinktas 1939 m. spalio 10 d. Per mokslo metus įvyko du komiteto susirinkimai, kuriuose buvo tartasi, kaip neturtingus moksleivius aprūpinti knygomis ir „rašomąja medžiaga“, svarstyti mokymo ir auklėjimo klausimai. Dėl mokytojų kaitos tebuvo surengtas tik vienas užmokyklinis renginys visuomenei. 1940 m. gegužės 5 d. mokykloje vyko Motinos dienos minėjimas, kuriame dalyvavo net 250 klausytojų. Renginio metu mokytoja B. Pagužinskaitė, kuri buvo aktyvi skautė, skaitė paskaitą tema „Motina šeimoje“¹⁰.

Čiobiškio miestelio pradžios mokykla 1939–1940 mokslo metais

Kaip jau minėta, Čiobiškyje buvo dvi pradžios mokyklos. Pirmiausia susipažinsime su miestelio mokykla. Ji 1939–1940 m. m. buvo dvikomplektė. Tačiau miestelyje te veikė vienas komplektas, nors čia mokykla specialiai jai 1934 m. pastatytame mediniame name turėjo dviem komplektams įrengtas klases (abi po 49,5 m²). Šalia buvo mokytojams skirtas gyvenamasis namas, o tvartas su malkine pastatyti po vienu stogu. Mokyklos antrasis komplektas veikė Janionių kaime, trumpinės kelių kaimų ir atskirų viensėdžių vaikams kelią iki mokyklos. Tad galima sakyti, jog vienas komplektas, turėjęs ir rezervines patalpas miestelyje, Čiobiškio bažnytkaimio pradžios mokykloje buvo kaip ir vakuojantis ir tarsi laukė šeštojo skyriaus įsteigimo ar didesnio moksleivių skaičiaus. Nors jau 1939–1940 m. m. mokyklos komplekte, veikusiame miestelyje, buvo daug moksleivių. Čia dirbęs mokyklos vedėjas Kazys Kumpauskas mokyklos vizitavimo metu (1940 m. birželio 5 d.) mokė net 45 pirmojo skyriaus vaikus ir dar 13 ketvirtojo skyriaus moksleivių, kuriuos ruošė egzaminams¹¹. Žie-

¹⁰ Ten pat.

¹¹ 1940 m. birželio 5 d. Čiobiškio pradžios mokyklos lankymo apyskaita, ten pat, l. 3.

*Čiobiškio senoji
mokykla. 1931 m.
Iš Vidos Adomonienės
albumo*

*Naujosios Čiobiškio
mokyklos statyba.
1934 m.
Iš V. Adomonienės
albumo*

mą ir pavasario pradžioje, kuomet į pamokas nevaikščiojo pirmojo skyriaus vaikai, K. Kumpauskas kartu su aukščiausiojo skyriaus moksleiviais mokė taip pat antrojo (21) ir trečiojo (23) skyriaus mokinius. Tad mokyklos vedėjas iš viso mokė net 102 auklėtinius. Tai buvo per daug vienam mokytojui, todėl stengtasi rasti mokyklai dar vieną mokytoją. Tačiau į nuošalią vietovę jo pasiūsti nepavyko, nes 1940 m. pradžioje, kaip jau minėta, mokytojų stigo net centrinei valsčiaus mokyklai.

Be to, K. Kumpauskui teko dirbti su dviem pirmojo skyriaus grupėmis, kurių vaikai mokyklą pradėjo lankyti skirtingu laiku. Pirmojo skyriaus vyresniųjų grupė buvo pradėjusi lankyti mokyklą dar 1939 m. rudenį ir jos vaikai jau buvo gerokai pamokyti. Jaunesniųjų grupė į mokyklą susirinko tik gegužės mėn. pradžioje. Tačiau ir šios grupės vaikai buvo nemažai išmokę, nes, vizitatoriaus žodžiais tariant, „pažįsta pusę visų raidžių ir supažindinti su skaitmenimis iki 10“¹².

K. Kumpauskas buvo patyręs mokytojas, pradžios mokyklose dirbantis jau keturioliktus metus. Jam buvo 38 metai, šeimos nebuvo sukūręs. Mokyklos vedėjas buvo baigęs gimnaziją ir vasaros pedagoginius kursus Marijampolėje.

Janionių kaimo komplekte dirbo mokytoja Adelė Einorienė. Ji buvo vienmetė su K. Kumpausku. Buvo baigusi mokytojų seminariją, mokyklose dirbo trylik-

¹²Ten pat.

*Mokyt. Kazys
Kumpauskas prie
naujosios Čiobiškio
mokyklos. 1935 m.
Iš V. Adomonienės
albumo*

*Mokyt. Kazys
Kumpauskas prie savo
darbo stalo. 1928 m.
Iš V. Adomonienės
albumo*

tus metus. Jos pamokų apskrities pradžios mokyklų inspektoriaus padėjėjas I. Karpavičius neaplinkė, nes mokytoja sirgo.

A. Einorienė turėjo mažiau auklėtinių negu vedėjas. 1939–1940 m. m. ji mokė 26 pirmojo skyriaus vaikus. Dar 36 moksleiviai buvo mokytojos aukštesniuosiuose skyriuose. Tad visoje mokykloje paskutiniaisiais Nepriklausomybės metais mokėsi 164 Čiobiškio gyvenvietės ir aplinkinių kaimų vaikai ir jau jaunuoliais vadintini vietos gyventojai.

Čiobiškio pradžios mokyklos, kaip ir Musninkų, visų skyrių moksleivių svarbiausias vadovėlis buvo minėtos „Sakalėlio“ elementoriaus knygos, o aritmetikos uždavinynai ir lietuvių kalbos gramatikų vadovėliai buvo „pamaišyti“, t. y. mokykla neturėjo visiems skyriams to paties autoriaus parašytų leidinių.

Mokykloje plėtota įvairiapusė veikla. Pagal Švietimo ministerijos rekomendacijas dar 1932 m. pavasarį įsteigta darbo klasė, kurioje užsiėmimus vedė pats vedėjas. Mokykloje buvo rengiamas muziejus, kuriame kaupți kraštotyros, gamtos, numizmatikos eksponatai ir pačių moksleivių bei apylinkės amatininkų sukurti dirbiniai. Nuo 1929 m. buvo rašoma mokyklos kronika. Moksleiviai skatinti ugdyti ir kitus meninius sugebėjimus. 1940 m. gegužės 5 d. mokykloje buvo surengtas saviveiklos vakaras. Moksleivių vaidinimą „Triskart bandytas“, deklamacijas, dainas ir žaidimus scenoje stebėjo apie 120 žiūrovų.

Mokykloje moksleivių tėvų komitetas buvo išrinktas 1939 m. spalio 8 d. 1939–1940 m. m. dėl didelių šalčių praleista 13 mokymo dienų.

1937 m. mokyklos keturis skyrius baigė 15 berniukų ir 7 mergaitės. Kitais metais mokyklos baigimo pažymėjimus gavo 24 auklėtiniai – po 12 berniukų ir mergaičių. Tokia lygybė tarp baigusiuju buvo ir 1939 m., tačiau tuomet keturių skyrių egzaminus išlaikė tik 16 moksleivių.

Ne visi moksleiviai buvo perkelti į aukštesnius skyrius. 1940 m. pavasarį K. Kumpausko komplekte dar vieneriems metams buvo palikti du antrojo skyriaus vaikai. Tiek pat vaikų nebuvo perkelta ir iš trečiojo į ketvirtąjį skyrių¹³.

Čiobiškio miestelio mokykla skyrėsi nuo daugelio pradžios mokyklų tuo, kad ją ir išlaikė, ir mokytojams algas mokėjo Švietimo ministerija.

Čiobiškio vaikų prieglaudos pradžios mokykla 1939–1940 mokslo metais

Kaip jau buvo minėta, 1939–1940 m. m. Čiobiškyje būta ir antros pradžios mokyklos. Ji veikė vaikų prieglaudoje. Šioje mokykloje buvo ir penktasis skyrius. Todėl tai buvo antrojo laipsnio pradžios mokykla. 1921 m. įsteigtą mokyklą išlaikė Šv. Vincento a Paulo draugija ir Vidaus reikalų ministerija, o algas mokytojams mokėjo Švietimo ministerija.

Čiobiškio prieglaudos pradžios mokyklą (taip oficialiai vadintą) inspektoriaus padėjėjas I. Karpavičius aplankė tą pačią 1940 m. birželio 5 d.¹⁴

Tuomet šioje mokykloje veikė trys komplektai. Vedėja dirbo 34 metų amžiaus vienuolė Lucina R. Rimšaitė. Ji buvo baigusi Vytauto Didžiojo universitetą; be lietuvių kalbos, mokėjo lotynų, vokiečių, prancūzų kalbas ir šiek tiek kalbėjo lenkiškai, mokytojavo ketvirtus metus. Vedėjai mokyti prieglaudos vaikus padėjo vienuolė M. Stankevičiūtė (31 metų, turėjo mokytojų seminarijos 4 kursų lankymo pažymėjimą, mokykloje dirbo antrus metus) ir kandidatė į vienuoles Viktorija Popikaitė (45 metų, buvo baigusi „Saulės“ draugijos mokytojų kursų, mokytojavo jau dvidešimt antrus metus, o šioje mokykloje – tik nuo 1939 m.).

Prieglaudos mokytojos mokyklos inspektavimo metu dirbo tik su trimis skyriais. Vedėja L. Rimšaitė mokė penktąjį skyrių, kuriame buvo 29 auklėtiniai. V. Popikaitė mokė pirmojo skyriaus 13 vaikų, o prieš mėnesį su trupučiu ji dar buvo mokiusi trečiąjį skyrių, kuriame buvo 27 moksleiviai. Iš jų į ketvirtąjį skyrių buvo perkelta tik 21. M. Stankevičiūtei 1939–1940 m. m. irgi teko mokyti du skyrius. Birželio mėn. pradžioje ši mokytoja dirbo tik su ketvirtuoju skyriumi (22 mok.), o anksčiau turėjo dar pamokas ir antrajame skyriuje, kuriame mokėsi 17 vaikų (iš jų į trečiąjį skyrių neperkeltas tik vienas). Tad su paleistaisiais mokymosi atostogų Čiobiškio prieglaudos pradžios mokykloje buvo 108 moksleiviai.

1937 m. šią mokyklą baigė 6 berniukai ir 10 mergaičių. Po metų mokyklos baigimo pažymėjimus gavo 23 prieglaudos auklėtiniai (iš jų – 12 berniukų), o 1939 m. – net 30 (vėl daugiau mergaičių – 17)¹⁵.

Tik du komplektai veikė savose patalpose – sename mūriniame pastate buvo 32 ir 48 m² klasės. Trečioji mokytoja dirbo 33 m² ploto išnuomotoje patalpoje (naujame mediniame name).

¹³ *Ten pat.*

¹⁴ 1940 m. birželio 5 d. Čiobiškio prieglaudos pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, l. 5.

¹⁵ *Ten pat.*

Prieglaudos mokykla skyrėsi nuo kitų pradžios mokyklų. Čia nebuvo įprasto moksleivių tėvų komiteto. Jo funkcijos priklausė mokyklos vedėjai. Prieglaudos ir mokyklos auklėtiniai buvo mokomi ir įvairių darbinių įgūdžių. Tam pravertė čia veikianti siuvykla ir turimi knygrištytės įrankiai. „Prieglaudiečiai“ taip pat buvo mokomi „praktiškų žemės ūkio darbų“. Jie nusikasdavo ir bulves. 1939 m.

Čiobiškio vaikų prieglaudos pradžios mokyklos pedagogai. XX a. ketvirtojo dešimtmečio antroji pusė. Iš Stefanijos Kasperavičiūtės albumo

Čiobiškio vaikų prieglaudos pradžios mokyklos mokiniai ir mokytojai. XX a. ketvirtojo dešimtmečio antroji pusė. Iš S. Kasperavičiūtės albumo

rudenį dėl bulviakasio buvo praleistos net 5 mokymo dienos. Vėliau dar 9 dienas pamokų nebuvo dėl šalčių.

Kernavės pradžios mokykla 1939–1940 mokslo metais

Apie Kernavės mokyklą rašoma šios knygos J. Stankevičiaus straipsnyje¹⁶. Tačiau apie 1939–1940 m. m. jame beveik nerašoma. Tad žvilgtelėkime į 1940 m. birželio 6 d. šios mokyklos lankymo apyskaitą¹⁷.

Tuomet dvikomplektę mokyklą išlaikė valsčiaus savivaldybė, o algas mokytojams Juozui Šiaučiuoniui ir Sofijai Jakštaitėi mokėjo Švietimo ministerija. J. Šiaučiuonas buvo baigęs dvimečius mokytojų kursus, kelias vasaras tobulinosi vasaros kursuose, mokytojavo jau keturiolika metų, gerai mokėjo lenkų kalbą. S. Jakštaitė buvo baigusi Klaipėdos pedagoginį institutą ir tuomet turėjo tik trejų metų pedagoginio darbo stažą.

Mokykloje buvo dvi didelės klasių patalpos (po 43 m²), šalia – beveik hektaro ploto aikštė, sandėlis. Mokytojai galėjo naudotis 3,57 ha žemės plotu. Jau minėtas inspektoriaus padėjėjas I. Karpavičius atkreipė dėmesį į tai, kad mokyklos „klasės reikalingos eilinio remonto“, o „apylinkė stipriai nutautinta“. Mokyklos vizitacijos metu buvo mokomi tik pirmojo ir ketvirtojo skyrių moksleiviai. Vyresnius, kurių buvo šešiolika, mokė S. Jakštaitė. Jos darbas buvo įvertintas taip: „Programa jau išeita. Įgytosios žinios gilinamos ir kartojamos. Mokiniai paruošti patenkinamai, tik lietuvių kalbos ir skaičiavimo dalykai kai kurių mokinių kiek netvirtai pasisavinti“¹⁸. Galima priminti, kad dalis S. Jakštaitės mokinių nuo mažens namuose lietuviškai nekalbėjo.

*Čiobiškio vaikų
prieglaudos pradžios
mokyklos mokiniai.
XX a. ketvirtojo
dešimtmečio
antroji pusė.*

*Iš S. Kasperavičiūtės
albumo*

¹⁶Žr. p. 689–704.

¹⁷1939–1940 m. m. Kernavės mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, l. 1.

¹⁸*Ten pat*.

*Kernavės pradžios
mokyklos moksleiviai.
XX a. ketvirtasis
dešimtmetis.
Iš J. Stankevičienės
asm. archyvo*

J. Šiaučiūnas 1940 m. gegužės ir birželio mėn. mokė pirmąjį skyrių (29 mok.), kurio vaikai buvo suskirstyti į dvi grupes. Pirmosios grupės vaikai mokyklą pradėjo lankyti tik gegužės mėn. Jie buvo išmokę tik kelias raides ir skaičius iki penkių, bet jau rašė ir piešė. Antrosios grupės dauguma vaikų mokyklą buvo pradėję lankyti dar 1939 m. rudenį ir 1940 m. birželio pradžioje jau skaitė lengvus straipsnelius, rašė sakinelius ir skaičiavo „20 ribose“.

Su žiemos semestrą lankiusiais antrojo ir trečiojo skyriaus moksleiviais Kernavės mokykla 1939–1940 m. m. turėjo 103 auklėtinius. Tarp jų buvo vienas žydu tautybės vaikas. Kiti buvo užsirašę lietuviais.

Svarbiausias vadovėlis kiekvienam Kernavės mokyklos skyriui tuomet buvo St. Zobarsko ir J. Ambraškos parašytas elementorius „Aušrelė“, kurio atitinkama dalimi naudojosi tiek pirmasis skyrius, tiek aukštesniųjų skyrių moksleiviai. Pastarieji dar mokėsi iš dviejų kitų knygų atitinkamų dalių. Tai I. Malinausko ir J. Talmanto parengta „Lietuvių kalbos gramatika pratimais“ ir P. Naujokaičio parašytas „Skaičiavimo uždavinynas“. Tad tuomet visų keturių skyrių moksleivių mokymui reikalingi vadovėliai buvo tų pačių autorių, todėl mokytojai galėjo dirbti sistemingiau.

Mokykloje veikė ir darbo klasė, kuri buvo įsteigta 1929 m. Taip pat buvo ir mokyklos muziejus. Lankymo apyskaitoje apie J. Šiaučiūną parašyta:

„Ypatingai daug mokytojo skiriama dėmesio mokinių patriotiniam auklėjimui, kas yra pagirtina ir šioje nutautintoje aplinkoje tikslinga“¹⁹.

Mokyklos moksleivių tėvų komitetas buvo išrinktas 1939 m. spalio 8 d. ir iki 1940 m. birželio mėn. posėdžiavo keturis kartus. Posėdžių metu, be aktualių auklėjimo reikalų, J. Šiaučiūnas su tėvais tarėsi mokyklos remonto klausimais, buvo sudaryta neturtingų moksleivių šelpimo sąmata.

O su moksleiviais mokyklos vedėjas ir jo kolegė S. Jakštaitė surengė net tris vaidinimus visuomenei. 1939 m. pabaigoje buvo suvaidinta P. Vaičiūno drama „Sudrumsta ramybė“ (iš žiūrovų surinkta 20, 65 Lt). 1940 m. vasario 4 d. – to paties ¹⁹Ten pat.

autorias „Tuščios pastangos“ (37,8 Lt), o balandžio 28 d. (žiemos semestro pabaigoje) – ir tuomet Lietuvoje bene dažniausiai vaidinamas K. Binkio „Atžalynas“ (53,50 Lt). Per vaidinimus gautas pelnas buvo skirtas Kernavės šaulių būriui. „*Taip pat mokytojų iniciatyva įvairiomis progomis suruošta daug paskaitų ir minėjimų*“, – rašoma lankymo apyskaitoje.

1939–1940 m. m. mokykloje buvo praleista 17 mokymosi dienų: dėl šalčių – 14, dėl jaunųjų ūkininkų ratelio parodėlės, dėl tolimesnės išvykos ir dėl medelių sodinimo – po 1. Paskutiniaisiais Lietuvos nepriklausomybės mokslo metais buvo surengta net 8 ekskursijos („*Tikslu stebėti apylinkės gamtą, žmonių gyvenimą, istorines vietas ir kaimynines mokyklas*“)²⁰.

XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje mokyklos keturis skyrius kasmet baigdavo maždaug vienodas skaičius moksleivių: 1937 m. – 16 (iš jų net 11 mergaičių), 1938 m. – 15 (10 mergaičių), 1939 m. – 13 (iš jų 8 berniukai).

Vileikiškių pradžios mokykla 1939–1940 mokslo metais

Tai buvo to meto kaimo vietovei didelė trijų komplektų mokykla. Dvi klasės veikė Vileikiškių kaime, trečioji – Užūšilių kaime. Mokykla buvo tikrinta 1940 m. gegužės 22 d. Tuomet čia mokytojavo Stasė ir Antanas Ambrazičiai bei pirmuosius metus pedagogo darbą dirbantis Juozas Brazaitis (jaunuoliui buvo 22 metai, jis buvo baigęs pedagoginį institutą). Mokyklos vedėjo pareigas ėjo 36 metų amžiaus Antanas Ambrazaitis, baigęs mokytojų seminariją ir mokytojaujantis vienuoliktuosius metus. Jo žmona, būdama kiek vyresnė (38 metų), turėjo tik dvimečių mokytojų kursų baigimo pažymėjimą, bet mokyklose dirbo jau septynioliktuosius metus²¹.

Vileikiškių kaime vaikai buvo mokomi 1934 m. specialiai pradžios mokyklai statytame mediniame pastate. Jame buvo 46,3 ir 49,8 m² ploto klasės. Mokyklos sodyboje – kiemas ir aikštelė kūno kultūros pamokoms, ūkio trobesys ir rūšys. Mokytojai galėjo verstis žemdirbyste mokyklai priskirtame 1,57 ha žemės sklype. Užūšilių kaime, kur patalpa klasei buvo nuomojama iš vietos gyventojų, mokytojų darbo ir buities sąlygos buvo sunkesnės.

Vileikiškiuose gegužės mėn. pedagogai Ambrazičiai mokė tik pirmąją ir ketvirtąją skyrius (antrasis ir trečiasis jau atostogavo). Pastarąjį skyrių, kuriame buvo 12 moksleivių, egzaminams ruošė mokyklos vedėjas. Jo pamokose dar sėdėjo ir pirmojo skyriaus vyresniųjų grupės vaikai (irgi 12). O S. Ambrazaitienė mokė vaikus, kurie tik gegužės mėn. peržengė mokyklos slenkstį. Tą pavasarį Vileikiškiuose pirmojo skyriaus jaunesniųjų grupėje būta net 32 vaikai. Mokyklos filiale Užūšiliuose J. Brazaitis mokė 21 pirmojo skyriaus ir 10 ketvirtojo skyriaus moksleivių. Visuose trijuose komplektuose būta 87 auklėtinių (be antrojo ir trečiojo skyrių). Berniukai sudarė daugumą – jų buvo 51. Aštuoni vaikai buvo rusų tautybės. Iš jų šeši – sentikių tikybos. Mokyklos inspektavimo dieną šių moksleivių nebuvo pamokose, nes tą dieną buvo sentikių religinė šventė.

1937 m. Vileikiškių mokyklos keturių skyrių baigimo pažymėjimus gavo 18 moksleivių (net 11 mergaičių), 1938 – 17 (tuokart berniukų daugiau – 10),

²⁰ *Ten pat.*

²¹ 1940 m. gegužės 22 d. Vileikiškių pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat.*, l. 29.

1939 m. – 24 (berniukų – 15). 1940 m. pavasarį ketvirtajame skyriuje mokėsi 22 jaunuoliai.

Apie kalbinę padėtį mokyklos apylinkėje ir mokytojos S. Brazaitienės darbą su mažiausiais mokinukais lankymo apyskaitoje rašoma:

„Mokyklos apylinkė stipriai nutautinta. Daug laiko sugaištama, kol vaikai pradeda suprasti mokytoją ir kiek pramoksta lietuviškai. Dabartiniu metu daugiausia daromi su vaikais pašnekėsiai lietuvių ir lenkų kalbomis be iš anksto nustatyto plano. Reikėtų mokytojai vertimų iš lenkų į lietuvių kalbą metodu visai nesinaudoti, o darbą tvarkyti natūraliu būdu, t. y. kaip vaikas pramoksta lenkų kalbos namuose“²².

Mokykla turėjo du tėvų komitetus – Vileikiškiuose (išrinktas 1939 m. spalio 7 d.) ir Užšilių komplekte (komitetas sudarytas viena diena vėliau). Su moksleivių tėvais užmegzti glaudesnius ryšius padėjo ir tai, jog mokytojai surengė nemažai užklasinių ir užmokyklinių priemonių. Jos skatino būti lojaliais piliečiais ir kitus aplinkinių gyvenviečių žmones, iki tol paveiktus prolenkiškos agitacijos.

1939 m. spalio 7 d. Vileikiškiuose įvyko paskaita ir pokalbis tema „Mūsų dienų politinis gyvenimas ir auklėjimosi paskata“. 1940 m. vasario 18 d. Užšiliuose ne tik diskutuota tema „Mokymosi ir auklėjimo klausimai“, bet ir kalbėta apie Vasario 16-osios metines. 1940 m. pirmojoje gegužės pusėje mokykla surengė dar dvi paskaitas šiomis temomis: „Mūsų kovos dėl Nepriklausomybės“ ir „Motina ir jos paskirtis“ (pastarąją skaitė S. Ambrazaitienė).

Iki mokyklos vizitacijos mokytojai su savo auklėtiniais visuomenei surengė du renginius su vaidinimais. Pirmasis vyko 1940 m. vasario 4 d. Tuomet buvo suvaidintas keturių veiksmų „Nekaltas avinėlis“. Ši scenos veikala stebėjo 170 žiūrovų. Už bilietėlius surinktas 220 Lt pelnas buvo skirtas jaunųjų ūkininkų ratelio reikalams. Kitas moksleivių scenos pastatymas – trijų veiksmų vaizdelis „Be rutinos“.

Mokykloje vyko ir kitokio pobūdžio aktyvi veikla. Muziejuje buvo kaupiamos senienos, įvairūs akmenys, kiti eksponatai. Buvo surengtos dvi ekskursijos. Moksleiviams ir visuomenei didelį išpūdį padarė mokytojų surengtos Lietuvos kariuomenės palydos į Vilnių. Iškylos metu stebėti apylinkės žemės klodai.

Buvo praleistos net 27 mokymosi dienos. Iš jų net 23 „dėl stiprių šalčių“ ir po dvi dienas „dėl parapijos šventės ir dėl vaikų rekolekcijų“.

Vileikiškių mokyklos moksleivių svarbiausias vadovėlis buvo St. Zobarsko ir J. Ambraškos „Aušrelės“ keturios knygos visiems pirmiesiems keturiems skyriams. Trijų aukštesniųjų skyrių moksleiviai dar naudojosi K. Kupčiūno, J. Kalninio ir J. Trinkūno paruoštu skaičiavimo uždavinynu. O lietuvių kalbos gramatikos vadovėliai buvo skirtingi. Antrajame ir trečiajame skyriuose buvo mokomasi iš Ig. Malinausko parašytų knygų, o ketvirtajame – iš J. Damijonaičio parengtos gramatikos²³.

Mokyklos gyvenimas buvo fiksuojamas mokyklos kronikoje.

²²Ten pat.

²³Ten pat.

Vinkšnabrasčio pradžios mokykla 1939–1940 mokslo metais

Vinkšnabrasčio mokykla buvo įsteigta 1923 m. Vėliau ši mokykla persikėlė į kitus kaimus, bet senasis jos pavadinimas nebuvo pakeistas. Tad ir 1939–1940 m. m. mokykla dar taip vadinosi, nors veikė Vindeikių kaime, kuriame 1936 m. jai buvo pastatytas medinis pastatas su 48 m² klase. Mokykloje buvo įrengtas ir gyvenamasis plotas (net du butai) mokytojams. Mokyklos sodyboje esantis ūkio trobesys leido mokytojams verstis ūkiškai. Juo labiau kad mokykla turėjo 3 ha žemės.

1939–1940 m. m. Vinkšnabrasčio mokykla buvo dvikomplektė. Viena jų veikė Vindeikiuose, o filialinis komplektas – Juodonių kaime, kuriame kambarį klasei teko nuomotis iš vietos gyventojų. Mokyklą išlaikė Musninkų valsčiaus savivaldybė, o algas mokytojams mokėjo Švietimo ministerija.

Inspektorius padėjėjas I. Karpavičius dviejose vietovėse veikiančią mokyklą lankė 1940 m. birželio 4–5 d. Tuomet vedėjo pareigas ėjo ir Vindeikių komplekto vaikus mokė Adolfas Vaitkevičius. Šis 31 metų vyras mokytojavo jau dvyliktus metus, buvo baigęs ne tik dvimečius mokytojų kursus, bet ir žemės ūkio darbų kursus. Juodonyse dirbęs Leonardas Šatas buvo tik neseniai atkeltas į vakuojančią mokytojo vietą, mokytojaves 15 metų, baigęs gimnaziją, pedagoginius kursus Marijampolėje ir kūno kultūros kursus Rambėne²⁴.

Abu komplektai buvo dideli. 1939–1940 m. m. pradžioje A. Vaitkevičius mokė net 81 vaiką (iš jų 12 rusų), o 1940 m. birželio mėn. mokė jau tik 47, iš kurių 14 mokėsi ketvirtajame skyriuje. Kiti 33 – pirmajame skyriuje. Ne ką mažiau moksleivių buvo ir Juodonių komplekte – 76 (beveik visi užsirašę lietuviais, be kurių, dar buvo 2 žydų tautybės vaikai). Čia ketvirtajame skyriuje buvo 15 moksleivių, pirmajame – 29²⁵. Tad Vinkšnabrasčio pradžios mokykloje tada mokėsi 157 aplinkinių kaimų vaikai.

To meto mokyklą gerai apibūdina ištrauka iš lankymo apyskaitos:

„Mokyklos apylinkės gyventojai kalbos atžvilgiu yra gan mišrūs. Pav., iš 14 ketvirtojo skyriaus (A. Vaitkevičiaus mokomame komplekte – S. B.) mokinių namuose lietuviškai kalba 4, lenkiškai 8, rusiškai 2. Ši aplinkybė sunkina darbą. Vindeikių k. mokykla turi naujus, dviem komplektam namus. Savo namuose tik vienas komplektas, nes vietos sąlygos tuo tarpu neleido į tuos namus atkelti ir antrą komplektą, dabar esantį Juodonių kaime“²⁶.

Mokyklos komplektuose buvo atskiri vaikų tėvų komitetai, kurie buvo išrinkti palyginti vėlai. Vindeikiuose – 1939 m. spalio 29 d., o Juodonyse – tik lapkričio 12-ąją. Komitetų veikla daugiausia apsiribojo vargingiau gyvenančių moksleivių šelpimu.

Mokykloje vadovėliai taip pat buvo įvairių autorių. Pirmieji du skyriai naudojosi Esmaičio „Sakalėlio“ pirmąją ir antrąją dalimis, o kai kuriems antrojo skyriaus vaikams teko mokytis iš M. Vasiliausko-Geručio „Rūtelės“. Tik pastarojo skyriaus vaikai mokėsi iš J. Talmanto

²⁴1940 m. birželio 4–5 d. Vinkšnabrasčio pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, l. 7.

²⁵*Ten pat*.

²⁶*Ten pat*.

parengtos lietuvių kalbos gramatikos. Tuo tarpu aukštesniųjų skyrių moksleiviai naudojami St. Zobarsko ir J. Ambraškos „Aušrelės“ trečiaja ir ketvirtąja dalimis, o lietuvių kalbos ir aritmetikos mokėsi iš J. Damijonaičio parašytų knygų.

Juodonyse mokyklą vaikai lankė blogai. Blogai ir mokėsi, nes „*dėl blogo lankymo didelis procentas mokinių neperkeltas iš II ir III skyrių į aukštesnius skyrius*“²⁷.

Geriau vaikai mokyklą lankė ir geriau mokėsi Vindeikių komplekte. Čia buvo gyvesnė ir užmokyklinė veikla. 1940 m. sausio 4 d. moksleiviai visuomenei suvaidino dramą „Laisvės keliais“, o gegužės 19 d. – komediją „Kurčias žentas“. Už pastarąją vaidinimą iš žiūrovų gautas pelnas buvo skirtas Pășirvinčio jaunųjų ūkininkų rateliui.

Pigonių pradžios mokykla 1939–1940 mokslo metais

Šiuo pavadinimu vadinta mokykla buvo trijų komplektų, bet visi jie veikė skirtingose gyvenvietėse – Krapiliškių, Lapėlių ir Markučių kaimuose. Visiems trims komplektams patalpas klasei reikėjo samdytis. Tad mokytojų darbo ir moksleivių mokymosi sąlygos buvo sunkokos. Lankymo apyskaitoje neatsitiktinai buvo parašyta: „*Mokykla sanitariniu atžvilgiu bloga. /.../ Mokyklos apylinkės žymi dalis nutautinta*“²⁸. Prie išsinuomotų kambarių-klasių tebuvo 30 m ilgio ir 27 m pločio aikštelės, kurios tenkino tik minimaliausius moksleivių poreikius. Mokyklai buvo skirta ir 4,46 ha žemės. Tipinius statinius mokykloms minėtuose kaimuose dar tik buvo ruošiasi statyti. Pigonių mokykla buvo viena iš tų Širvintų–Mūsniškų krašto mokyklų, kurias ir išlaikė, ir jų mokytojų algomis rūpinosi Švietimo ministerija.

Mokyklos vedėjo pareigas ėjo tik nuo 1940 m. vasario 20 d. į Krapiliškius paskirta mokytoja Rozalija Rimkevičienė. Ankstesniam mokytojui išvykus, iki jos atvykimo šiame komplekte net 71 mokymosi dieną vaikai nebuvo mokomi. Atrodo, jog mokytoja buvo priprašyta gelbėti padėti be mokytojo likusiame komplekte, nes R. Rimkevičienė, jau turėdama 36 metus, mokytojo darbe buvo naujokė, senokai buvo baigusi gimnaziją, o su pedagogo darbu šiek tiek buvo susipažinusi tik lankydamą mokytojų kursus, kurių, atrodo, nebaigė.

Dėl praleistų pamokų Krapiliškiuose daug antrojo skyriaus vaikų, neišėjusių programos, nebuvo perkelti iš antrojo į trečiąjį skyrių. 1940 m. birželio mėn. R. Rimkevičienė mokė tik 20 pirmojo skyriaus vaikų ir ruošė egzaminams keturis ketvirtojo skyriaus auklėtinius. O komplekto sąrašuose tais mokslo metais buvo 41 moksleivio pavardė²⁹.

Dar ilgiau nebuvo mokytojo Markučių klasėje. Čia, išvykus ankstesniam mokytojui, pamokos nevyko net 110 mokymo dienų. Ir tik 1940 m. balandžio 21 d. Markučiuose pradėjo mokytojauti, vėlgi neturint kito kandidato ir gelbstint padėti, prikalbinta jaunutė Aldona Krutulytė. Ji teturėjo 19 metų, buvo baigusi penkias gimnazijos klases ir, be abejo, taip pat buvo naujokė mokytojo darbe. Apie A. Krutulytę lankymo apyskaitoje buvo parašyta, jog ji „*dirba nuoširdžiai, bet darbo vaisiai menki, nes mokytojai trūksta didaktinių ir metodinių žinių*“³⁰. Markučių komplekte

²⁷Ten pat.

²⁸1940 m. birželio mėn. (diena nenurodyta – S. B.)
Pigonių pradžios mokyklos lankymo apyskaita,
ten pat, l. 11.

²⁹Ten pat.

³⁰Ten pat.

Pigonių pradžios mokyklos Lapelių komplekto mokytoja Ona Skeirytė su moksleiviais. 1932 m. Iš Lapelių mokyklos istorijos albumo

Pigonių pradžios mokyklos Lapelių komplekto mokytoja Ona Skeirytė su moksleiviais prie namo, kuriame klasė buvo 1929–1948 m. 1934 m. Iš Lapelių mokyklos istorijos albumo

1939–1940 m. m. būta 66 moksleivių. Iš jų 26 – pirmajame skyriuje ir 10 – ketvirtajame.

1939–1940 m. m. su mokytojais geriausiai sekėsi Lapėlių kaime veikusio komplekto moksleiviams, kurių irgi buvo per 60 (pirmajame skyriuje – 26, ketvirtajame – 10). Čia tik dėl žiemos šalčių tebuvo praleistos 8 mokymo dienos. Lapėlėse vaikus mokė 29 metų Ona Budzilaitė, baigusi mokytojų seminarijos keturis kursus ir turėjusi ketverių metų mokytojo darbo patirtį. O. Budzilaitei pavyko gerai išmokyti antrojo ir trečiojo skyrių vaikus, kurie visi buvo perkelti į aukštesnius skyrius.

O. Budzilaitė su savo auklėtiniais 1940 m. sausio 7 d. suruošė viešą vakarą ir suvaidino pjesę „Mirta Čimbiraitė“, kurią stebėjo 70 žiūrovų. Vasario 16 d. mokytoja visuomenei skaitė paskaitą „Mūsų Vilnius“.

1940 m. Motinos dienos proga Krapiliškiuose paskaitą tema „Motina šeimoje“ perskaitė vedėja R. Rimkevičienė. Ji teberašė 1938 m. sausio mėn. pradėtą rašyti mokyklos kroniką, su kolegėmis daug dėmesio skyrė neturtingų vaikų šelpimui sąsiuviniais ir knygomis.

Vičiūnų pradžios mokykla 1939–1940 mokslo metais

Ši mokykla buvo įsteigta 1927 m. Paskutiniaisiais Nepriklausomos Lietuvos metais ji buvo pirmojojo laipsnio dvikomplektė mokykla, kurioje veikė keturi skyriai. Abu mokytojai dirbo su visais keturiais skyriais, nes jų klasės veikė skirtinguose kaimuose – Vičiūnuose ir Kunigiškiuose. Abiejų komplektų patalpos buvo samdomos ir nedidelės (po 30 m²), sunkiai pritaikomos pradžios mokyklos klasėms. Šiuo atžvilgiu kiek lengviau buvo mokytojui Vičiūnuose, o apie Kunigiškių komplektą apsilankęs inspektorius padėjėjas I. Karpavičius 1940 m. gegužės 21 d. parašė, jog čia „darbo sąlygos gana sunkios“³¹. Žemdirbystės poreikiams mokykla turėjo 1,12 ha žemės, bet be jokių trobesių.

Tuomet Vičiūnuose mokytojavo 35 metų amžiaus ir 15 metų pedagoginį stažą turėjęs mokyklos vedėjas Stasys Usavičius³². Jis buvo baigęs dvimečius mokytojų kursus Veiveriuose. Kunigiškiuose vaikus mokė tik pirmuosius metus mokytojaujantis 23 metų jaunuolis Antanas Pocius. Jis buvo baigęs Rasėinių gimnaziją ir karo mokyklos aspirantų kursus. Į Kunigiškių komplektą paskirtas 1939 m. pabaigoje, kai rudenį į Lietuvos kariuomenę buvo mobilizuotas ankstesnis mokytojas. Dėl to, kol atvyko A. Pocius, Kunigiškiuose kelias savaites nevyko pamokos. Šešias dienas dėl mobilizacijos reikalų nevyko pamokos ir Vičiūnų komplekte, kurio moksleiviai dar tiek pat mokymosi dienų praleido žiemos šalčių metu.

Nepaisant šių nesklaidumų ir nepalankių veiksnių, mokykloje darbas vyko gana sėkmingai. Abiejuose komplektuose veikė ir darbo klasės (buvo mokoma „karpymas ir lipdybos“), kurias lankė visi moksleiviai. Tačiau mokyklos kronika nebuvo rašoma. Nebuvo ir muziejėlio ekspozicijos.

Vičiūnuose 1939–1940 m. m. būta 45 auklėtinių (visi lietuviai). Kunigiškių komplekte kiek mažiau – 34 (iš jų – 4 lenkai). Gegužės mėn. Vičiūnuose mokėsi jau tik 14 pirmojo skyriaus ir 8 ketvirtojo skyriaus moksleiviai. Kunigiškiuose šiuose skyriuose buvo atitinkamai 17 ir 3 vaikai.

Vadinamojo žiemos semestro auklėtiniai, buvę antrajame ir trečiajame skyriuose, pavasario pabaigoje mokyklos nelankė.

³¹Ten pat, l. 35.

³²Dar apie S. Usavičių rašoma jo dukters J. Usa-
vičiūtės rašinyje, žr. šios knygos p. 664–666.

Mokykloje visuose skyriuose buvo naudojamosi Esmaičio vadovėliu „Sakalėlis“. Antrajame skyriuje vaikai aritmetikos mokėsi iš P. Mašiotto parengtos knygos. Aukštesniuosiuose skyriuose naudotasi K. Kupčiūno, J. Kalninio ir J. Trinkūno aritmetikos uždavinynu ir J. Damijonaičio „Lietuvių kalbos gramatikos“ atitinkamomis dalimis.

1937 m. mokyklos keturis skyrius baigė 5 moksleiviai, 1938 m. – 9, o 1939 m. – net 15 (14 – Vičiūnų komplekte ir 1 – Kunigiškių).

1940 m. vasario 16 d. S. Usavičius vietos ūkininkams skaitė paskaitą tema „Vasario 16 d. reikšmė Lietuvai“. O gegužės 5 d. abu mokytojai savo komplektuose moksleivių tėvams ir kitiems klausytojams parengė paskaitas vienoda tema – „Motinos ir šeimos reikšmė lietuvių tautai“. Vičiūnuose mokytojo klausėsi 50 žmonių, Kunigiškiuose – 60³³.

Kaimynų pradžios mokykla 1939–1940 mokslo metais

1925 m. įsteigta Kaimynų mokykla 1939–1940 m. m. didesnę dalį buvo dvikomplektė. Tačiau nuo 1940 m. vasario 20 d. neliko antrojo mokytojo. Tad paskui kelis mėnesius ji buvo vienintelė tuo metu vienakomplektė mokykla Musninkų valsčiuje.

Kaimynų mokykla turėjo savo medinį pastatą, statytą 1932 m., kuriame buvo įrengtos dvi klasės (49,5 ir 45,5 m²). Tad mokyklą nesunkiai buvo galima vėl išplėsti iki dviejų komplektų.

Prie mokyklos buvo įrengta aikštė žaidimams. Mokytojas galėjo naudotis 2,8 ha žemės sklypu. Tačiau, be malkinės, kitų ūkinių trobesių nebuvo.

1939–1940 m. m. Kaimynų pradžios mokyklos vaikus mokė Jonas Piškinas, 35 metų amžiaus mokytojas, mokytojaujantis jau dešimtus metus. 1930 m. jis buvo baigęs Simono Daukanto mokytojų seminariją.

1940 m. gegužės 20 d. (mokyklos tikrinimo metu) J. Piškinas mokė net 48 pirmojo skyriaus vaikus (dar 2 tądien nebuvo atėję į mokyklą). Be to, kartu mokė ir ketvirtąjį skyrių, kuriame tada būta 12 moksleivių³⁴.

Dar 32 auklėtiniai jau buvo baigę lankyti pamokas Kaimynų mokyklos antrajame ir trečiajame skyriuje. Tad J. Piškinui nuo 1940 m. vasario 20 d. vienam teko mokyti ir auklėti net 94 moksleivius. Mokyklos dienyne ties visų jų pavardėmis buvo parašyta lietuvių tautybė. Tačiau dalies auklėtinių gimtoji kalba buvo ne lietuvių kalba. Tai liudija ir įrašas mokyklos lankymo apyskaitoje:

„Turint galvoje vietos ypatingas sąlygas (mokyklos apylinkė stipriai nutautinta), ketvirtojo skyriaus mokinių paruošimas, kiek teko patirti tikrinant jų žinias, yra geras. Mokinių auklėjimas tinkamas“³⁵.

1939–1940 m. m. Kaimynų mokykla buvo viena iš geriausiai veikusių valsčiaus mokyklų. Joje tebuvo praleistos tik trys mokymo dienos (žiemos šalčių metu). Moksleiviams buvo surengtos dvi iškylos į gamtą teorinėms žinioms įtvirtinti. Vienos iškylos metu J. Piškinas savo auklėtinius supažindino su miško augalais, kitos – su ežero ir upės gyviais. Mokykla pradėjo rinkti eksponatus savo muziejeliui.

³³Ten pat.

³⁴1940 m. gegužės 20 d. Kaimynų pradžios mokyklos lankymo apyskaita, ten pat, l. 37.

³⁵Ten pat.

1931 m. mokykloje buvo įsteigta darbo klasė, turėjusi įrankių medžio darbams ir knygrišytės įgūdžiams ugdyti. Darbo klasės pamokas lankė antrojo–ketvirtąjo skyrių auklėtiniai.

J. Piškinas glaudžiai bendravo su vietos ūkininkais. Jau 1939 m. rugsėjo 10 d. buvo išrinktas moksleivių tėvų komitetas. Iki mokyklos inspektavimo visuomenei buvo surengti trys renginiai. Net 110 žiūrovų susirinko į 1940 m. sausio 6 d. surengtą vakarą. Jo metu surinktas 34,5 Lt pelnas paskirtas neturtingiems moksleiviams šelpti. Mokykloje dar vyko vietos gyventojams skirti renginiai, kurių metu buvo paminėtos Vasario 16-osios ir Motinos dienos šventės. Tačiau mokyklą inspektavęs I. Karpačiūsus turėjo ir pastabų:

„Mokinių kartoteka nevedama. Dienynas seno pavyzdžio. /.../ Mokykloje ir aplink ją kiek trūksta švaros. Savo rūpesčiu pasigamintų mokslo priemonių, diagramų, plakatų ir kt. mokykla neturi“³⁶.

Mokykla naudojosi skirtingų autorių lietuvių kalbos gramatikos vadovėliais. Antrajame ir trečiajame skyriuose – Gailiaus vadovėliu, o ketvirtajame – Ig. Malinausko ir J. Talmanto parengta knyga. Vadovėliai kitiems dalykams buvo bendri – to paties autoriaus knygų komplektas visiems skyriams. Tai minėtasis „Sakalėlis“.

Didėjo mokyklos keturis skyrius baigiančių moksleivių skaičius. 1937 m. – 8, 1938 – 12, 1939 – 13.

1940–1941 metų sovietų okupacijoje

1940 m. liepos mėn. Musninkų valsčiuje dar tebebuvo devynios pradžios mokyklos. Birželio mėn. pabaigoje ar liepos pradžioje sudarytas mokytojų sąrašas užfiksavo mokytojus, dirbusius Musninkų valsčiaus pradžios mokyklose paskutiniais Lietuvos Respublikos metais³⁷. Iš jo matyti, kad tada jau buvo atsiradusios kelios vakuojančios mokytojų vietos. Po 1939–1940 m. m. iš Pigonių mokyklos pasitraukė net dvi mokytojos (vedėja R. Rimkevičienė ir Markūčių komplekto mokytoja A. Krutulytė). Sąrašo nėra ir Vičiūnų mokyklos Kunigiškių komplekto mokytojo A. Pociaus, kuris nuo 1940 m. spalio 1 d. buvo sugrįžęs mokytojauti į tą pačią Vičiūnų mokyklą³⁸. O Čiobiškio vaikų prieglaudos mokykloje 1940 m. liepos pradžioje tebuvo tik dvi mokytojos – nebedirbo M. Stankevičiūtė.

1940–1941 m. sovietų okupacija, primityvus bolševikų ideologijos brukimas mokytojams ir mokyklas lankiusiems vaikams bei jų tėvams sujaukė Musninkų valsčiaus mokyklų gyvenimą. Sovietizuojant Lietuvos švietimo sistemą, iš mokyklų programų buvo pašalintos tikybos pamokos, o vietoj religinio ir tautinio pobūdžio paveikslų bei Vyčio klasėse atsirado Stalino ir Lenino portretai. Antai 1940 m. rugpjūčio 26 d. Ukmergės apskr. valdyba raštu pareikalavo iš pradžios mokyklų vedėjų atsiųsti jai „*Tamstoms išduotas tautinės vėliavas ir jas mokyklos knygose nurašyti išlaidoms*“³⁹.

Mokyklų vedėjams tokius skausmingus paliepimus teko vykdyti. Čiobiš-

³⁶ *Ten pat.*

³⁷ Ukmergės apskr. pradžios mokyklų mokytojų sąrašas, *ten pat.*, ap. 6, b. 461, l. 2.

³⁸ 1940 m. Ukmergės apskr. pradžios mokyklų mokytojų sąrašas, *ten pat.*, b. 502, l. 129.

³⁹ 1926 m. rugpjūčio 26 d. rašto nuorašas (gautas iš V. Dalinkevičienės; str. autoriaus archyvas).

kio pradžios mokyklos susirašinėjimo knygos išlikusioje dalyje yra vedėjo K. Kumpausko rašto nuorašas (antrasis egzempliorius). Jame rašoma: „*Grąžinu mano vedamosios mokyklos dvi tautines vėliavas. Išsiųstos paštu š. m. IX. 10 d.*“⁴⁰

Maždaug tuo pat metu apskrities valdyba aprūpino pradžios mokyklas Stalino ir J. Paleckio portretais. Čiobiškio mokyklai skirtame rašte rašoma:

„Apskrities Valdyba siunčia Tamstos vedamos mokyklos reikalams STALINO 1 paveikslus (daugiskaita tekste – S. B.) ir PALECKIO 2 paveikslus, kuriuos prašoma įdėti į likusius nuo netinkamų naudoti paveikslus rėmus. Atskaitomybės tikslumo dėlai nebetinkamus naudoti paveikslus su rėmais prašoma nurašyti turto knygoje išlaidomis, gi šiuos paveikslus įdėjus į tuos rėmus įrašyti naujai į mokyklos turto knygą, įkainavus juos po 6 litus. /.../.Paveikslai yra įduoti valsčiaus savivaldybei, kur prašoma juos ir atsiimti“⁴¹.

Kaip matome, Ukmergės apskrities valdybos sovietų valdininkai net elementariausio kalbos taisyklingumo nepaisė.

Siekiant po vienerių ar dvejų metų įvesti rusiškosios dešimtmetės mokyklos sistemą, pradėta naikinti aukštesniuosius pradžios mokyklos skyrius ir steigti nepilnasias vidurines mokyklas (faktiškai – nepilnas progimnazijas).

Pradžios mokyklų darbe atsirado daug painiavos, kurią vėliau bandyta šalinti. Antai 1941 m. vasario mėn. buvo numatyta, jog ketvirtojo skyriaus (raštuose pagal forsuotai brukamos rusiškos ir sovietinės dešimtmetės mokyklos modelį jau vadinto trečiąja klase) moksleiviai egzaminus laikys tik 1941 m. rudenį. Tačiau 1941 m. balandžio 29 d. švietimo liaudies komisaro pavaduotojas J. Žiugžda rašte apskričių ir miestų liaudies švietimo skyriams grąžino šio skyriaus egzaminus į 1940–1941 m. m. pabaigą, kuri buvo gegužės 26 d.⁴² Po šios datos mokyklose vyko egzaminai, o jų nelaikiusieji moksleiviai jau atostogavo.

Išlikusiuose pradžios mokyklų aukštesniuosiuose skyriuose imta mokytį rusų kalbos, o skyrių (pavadintų klasėmis) programose sumažinta Vakarų Europos kalbų pamokų. Be kitų „naujovių“, minėtina ir tai, kad į daugelio dalykų programas įtraukti marksistinės ideologijos elementai.

1940 m. rudenį daugelio pradžios mokyklų darbą taip pat sujaukė sovietų ideologų ir valdininkų požiūriu nepatikimų pedagogų perkėlimai į kitas mokyklas, dažniausiai buvusias nuošaliuose vietovėse ir veikusias blogesnėmis buities ir darbo sąlygomis.

Pavyzdžiui, jau 1940 m. liepos mėn. Maskvos emisarams paklusnaus švietimo ministro A. Venclovos įsakymais iš didelės Veprių pradžios mokyklos jos vedėjas Antanas Maldutis buvo iškeltas į Pigonių mokyklą, o Dėltuvos (taip pat valsčiaus centras) pradžios mokyklos vedėjas Aleksandas Neviera – į Čiobiškį⁴³. Rugsėjo mėnesį kilnojimai „savo prašymais“ tęsėsi: Siesikų (valsčiaus centras) pradžios mokyklos mokytojai Marija ir

⁴⁰ 1940 m. rugsėjo 10 d. raštas Ukmergės apskrities Valdybai (str. autoriaus archyvas).

⁴¹ 1940 m. rugsėjo 9 d. raštas Čiobiškio pradžios mokyklai (str. autoriaus archyvas).

⁴² Min. raštas, *ten pat*, f. R-629, ap. 1, l. 186.

⁴³ 1941 m. liepos 31 d. LTSR švietimo ministro įsakymas, *ten pat*, f. 391, ap. 8, b. 449, l. 99.

Kostas Krikštopaičiai „sukeisti“ su Vileikiškių mokyklos mokytojais Stase ir Antanu Ambrazičiais, Pabaisko (valsčiaus centras) pradžios mokyklos vedėjas Juozas Cimbolaitis atsidūrė nuošalioje Vinkšnabrasčio mokykloje⁴⁴ ir pan. Nesibodėta net išskirti šeimų ar netgi kai kuriuos asmenis šalinti iš mokytojo pareigų. Kiti mokytojai, baimindamiesi represijų, patys išvykdavo į kitas vietas, kur jų ankstesnės visuomeninės veiklos nežinojo vietos „politrukai“. Tarp jų buvo ir į Vinkšnabrasčio mokyklą mokytojauti nuo 1941 m. lapkričio 21 d. paskirtas Jonas Misiūnas (antrosios sovietų okupacijos pradžioje tapęs Žaliuoju Velniu – legendiniu partizanų vadu). Kitu įsakymu jis nuo tos pačios 1941 m. lapkričio 21 d. buvo atleistas („*kaip gavęs paskyrimą Rokiškio suaugusiųjų vidurinėje mokykloje*“)⁴⁵ ir, atrodo, kad į Vinkšnabrasčio pradžios mokyklą buvo tik neilgam atvažiuavęs. Kaip mokytojų kilnojimo ir kilnojimosi pavyzdžius galima paminėti tai, kad 1940 m. rudenį Vinkšnabrasčio mokykloje neliko vedėjo A. Vaitkevičiaus, o Vileikiškių mokykloje – vedėjo A. Ambrazičio ir mokytojos S. Ambrazaitienės⁴⁶.

Tad dėl sovietų valdžios švietimo politikos ir kitų priežasčių mokyklos ar jų komplektai 1941 m. rudenį dirbo su pertrūkiais. Mokyklose atsirado nemažai vakuojančių vietų, todėl teko pasitelkti ir pedagoginio darbo nedirbusius asmenis, ir studentus. Į besiplečiančią Čiobiškio mokyklą nuo 1940 m. spalio 16 d. buvo pasitelktas mokytojo darbui tinkamo cenzo neturėjęs Petras Bugenis, į Pigonių nuo spalio 1 d. – Malvina Molytė. Abu jie paskirti laisvai samdomų mokytojų teisėmis vieneriems mokslu metams. Su tokiu statusu į Vičiūnų mokyklą nuo 1940 m. spalio 1 d. sugrįžo ir minėtas A. Pocius.

Musninkų pradžios mokykloje liko tie patys penki komplektai ir tie patys mokytojai, nes sovietų valdžia panaikino Nepriklausomos Lietuvos Švietimo ministerijos įsakymą, pagal kurį nuo 1940–1941 m. m. pradžios turėjo būti uždarytas žydų komplektas.

Didžiausi pokyčiai vyko Čiobiškyje. Čia abi pradžios mokyklos buvo sujungtos. Jungtinė mokykla nuo 1940 m. spalio 16 d., į ją paskyrus šeštąjį mokytoją, pedagogų skaičiumi tapo didžiausia Musninkų valsčiuje.

1940 m. rugpjūčio 23 d. Ukmergės apskr. pradžios mokyklų inspekcija, vadovaudamasi Švietimo ministerijos 1940 m. rugpjūčio 19 d. raštu, įgaliojo Čiobiškio pradžios mokyklos vedėją skubiai (iki rugpjūčio 27 d.) perimti Šv. Vincento a Paulo draugijos laikomą pradžios mokyklą, veikusią vaikų prieglaudoje⁴⁷.

Pagal 1940 m. rugpjūčio 29 d. aktą, kurį pasirašė K. Kumpauskas, jo vadovaujamos mokyklos tėvų komiteto pirmininkas Jonas Lapinskas, Musninkų valsčiaus savivaldybės atstovas Juozas Kupčiūnas ir panaikintos mokyklos buv. vedėja L. Rimšaitė, miestelio pradžios mokyklai atiteko suolų, įvairaus kito inventorius, knygų ir mokymo priemonių, kurių vertė buvo 4418,61 Lt⁴⁸.

1940 m. rudenį Čiobiškio mokykloje neliko mokytojos A. Einorienės, o iš prijungtos vaikų prieglaudos pradžios mo-

⁴⁴ Analojiškas 1941 m. rugpjūčio 28 d. įsakymas, *ten pat*, l. 120.

⁴⁵ LTSR švietimo liaudies komisaro 1941 m. gruodžio 11 d. įsakymas, *ten pat*, f. 391, ap. 8, b. 449, l. 217.

⁴⁶ 1940 m. pabaigos mokytojų sąrašas, *ten pat*, f. 391, ap. 6, b. 502, l. 129.

⁴⁷ 1940 m. rugpjūčio 23 d. raštas (jau po 1990 m. kovo 11 d. kažkodėl kaip makulatūra išmestas prie katilinės, išsaugotas V. Dalinkevičienės ir perduotas šio str. autoriui).

⁴⁸ 1940 m. rugpjūčio 29 d. akto nuorašas (str. autorius archyvas).

kyklos pedagogių mokytojauti buvo palikta tik V. Popikaitė. Be įdarbinto jau minėto P. Bugenio, iš kitur buvo atkelta mokytojų Onos ir Povilo Šalučků šeima.

Kaimynų mokykloje po daugiau kaip pusės metų pertraukos vėl buvo du mokytojai. Antrąjį komplektą mokė Juozas Brazaitis, prieš tai metus mokytojaves Vileikiškių mokykloje.

Trečiasis komplektas atsirado Vinkšnabrasčio mokykloje, kurioje 1940 m. vedėju tapo Juozas Cimbolaitis, prieš tai tas pačias pareigas ejęs Pabáisko pradžios mokykloje. J. Cimbolaitis pedagoginį darbą dirbo nuo 1928 m. pabaigos.

1940 m. rudenį į Musninkų valsčių buvo atkelti dar keli patyrę mokytojai. Vileikiškių mokykloje, kurioje 1940 m. pasikeitė visi trys mokytojai, pradėjo dirbti Kostas Krikštopaitis (jis ir vedėjas), jo žmona Marija Krikštopaitienė ir Vincė Petkuvienė (pastaroji mokyklose dirbo nuo 1936 m.).

Patyrusį vedėją gavo ir Pigónių mokykla. Jai ėmė vadovauti trylikos metų pedagoginį stažą turėjęs Antanas Meldutis⁴⁹.

Beje, reikia pažymėti, kad Musninkų valsčiaus pradžios mokyklos 1940–1941 m. m. buvo mažai lankomos Ukmergės apskr. liaudies švietimo skyriaus darbuotojų. 1940 m. rudenį tebuvo aplankytos Vičiūnų ir Kaimynų mokyklos, greičiausiai kaip „pavyzdinės“, nes veikė specialiai joms statytuose pastatuose.

1940–1941 m. m. pabaigoje sovietinis Lietuvos švietimo liaudies komisariatas parašė daug instrukcijų, ankstesnius įsakymus papildančių ar keičiančių įsakymų, ypač mokyklų užklasinės veiklos bei viso auklėjamojo darbo klausimais. Per Ukmergės apskr. liaudies švietimo skyrių įvairūs raštai vis dažniau vertė Musninkų valsčiaus mokytojus „pasukti galvas“, kad ir prieš vaikus bei jų tėvus neapsijuoktų, ir pagausėjusių įvairiausių ataskaitų ir pageidaujamų žinių formuliarus įtaigiai užpildytų.

Pavyzdžiui, gegužės mėn. viduryje mokyklų raštines pasiekė instrukcijos dėl iš Sovietų Sąjungos perkeltos (ir Lietuvoje iki 1990 m. liaupsinto) sportinio-karinio PDG komplekso normų vykdymo⁵⁰.

O 1941 m. birželio 11 d. Švietimo liaudies komisariato fizkultūros inspektorius P. Butkus parengė raštą ir „Mokyklos fizinės kultūros apskaitos blanką (anketą)“⁵¹, kurie kai kurias mokyklas pasiekė tik Vokietijos–Sovietų Sąjungos karo išvakarėse.

„Rūpinimasis“ Musninkų valsčiaus mokyklų moksleivių auklėjimu pasireiškė ir likviduojant Nepriklausomybės metais dažniausiai prie pradžios mokyklų veikusius jaunųjų ūkininkų ratelius. Jų turtas buvo perduotas „junatams“ – taip

Mokyt. Ona Šalučkienė (Marozaitė). 1933 m. Iš V. Adomonienės albumo

Mokyt. Povilas Šalučka. 1936 m. Iš V. Adomonienės albumo

⁴⁹ 1940 m. pabaigos mokytojų sąrašas, LCVA, f. 391, ap. 6, b. 502, l. 129.

⁵⁰ 1941 m. gegužės 6 d. LTSR Švietimo liaudies komisariato rašto mokyklų vadovybėms nuorašas, b. 107, l. 185.

⁵¹ *Ten pat*, l. 139.

sutrumpintai buvo vadinama į Lietuvos kaimo jaunimo ir mokyklų sąveikos sistema iš Sovietų Sąjungos „socialistinės“ praktikos „perkelta“ ideologizuotų „Jaunųjų natūralistų“ būrelių užklasinė ir užmokyklinė veikla.

Švietimo liaudies komisariato Pradžios ir vidurinių mokyklų valdybos viršininės V. Čepulytės, jaunųjų natūralistų reikalams inspektoriaus K. Dambrausko ir LLKJS CK Valstiečių jaunimo skyriaus vedėjo St. Permino pasirašytame ir liaudies švietimo skyrių vedėjams bei LLKJS „apkomams“ skirtame „laiške“ „junatai“ apibūdinami kaip „užmokyklinė priemonė, skleidžianti ir gilinanti žemės ūkio žinias tarp darbo valstiečių vaikų“. Į „junatų“ ratelius „priimami tik darbo valstiečių vaikai“, kuriems, be kita ko, reikia „organizuoti ir tokių paskaitų, kaip: kas tai yra koksagizas, kolektyvinio ūkio pranašumas prieš pavienius ūkius, kaip suprantamas darbas socialistinėj tvarkoj /.../“⁵².

1941 m. gegužės mėn. Musninkų valsčių pasiekė raštai, kuriais buvo dar kartą „susirūpinta“ dėl „socialistiniame auklėjimui“ netinkamų knygų (pirmasis aplinkraštis dėl tokių knygų „išėmimo iš apyvartos“ parengtas 1940 m. liepos 25 d.). Mat viešosios bibliotekos ir mokyklų bibliotekėlių (vadintų ir knygynėliais) knygos buvo vietinių sovietų aktyvistų savavališkai naikinamos, „jas išsinešę ne liaudies švietimo įstaigų pareigūnai“⁵³ ir t. t. Tad galiausiai buvo pranešta, kad „galutina visų knygų atranka bus padaryta specialios žinybos“⁵⁴.

Įdomu, kad Musninkų valsčiaus pradžios mokyklos raštus, parašytus remiantis minėtu liepos 25 d. aplinkraščiu, dėl bibliotekų knygų gavo 1940 m. liepos pabaigoje–rugpjūčio pradžioje. Vietiniame rašte, kurį pasirašė Ukmergės apskrities pradžios mokyklų inspektorius K. Gerulaitis, buvo reikalaujama „išimti iš apyvartos knygas“, kurios „nukreiptos prieš 1) Sovietų Sąjungą, 2) Komunistų Partiją ir 3) visas kitas, kurios turiniu nesiderina su Sovietų Socialistinės Lietuvos kūrybos dvasia“⁵⁵. Tuomet Lietuva dar nebuvo inkorporuota į Sovietų Sąjungą, bet sovietizacija spartinta kasdien.

Tarp leidinių, kurie buvo pašalinti iš Čiobiškio pradžios mokyklos, buvo knygos „Bažnyčios istorija“, „Jaunosios A. Smetonos dienos“, „Juozas Tūbelis“, „Kun. Katelė ir jo laikai“, laikraščiai vaikams „Žvaigždutė“, žurnalai „Kardas“, „Karys“, „Skautų aidas“ (kelerių metu komplektai) ir t. t.

Aptuštėjusias knygų lentynas skubėta užpildyti „socialistinio turinio“ leidiniais.

1941 m. sausio mėn. susirūpinta komsorgų (komunistinio jaunimo organizatorių), skiriamų į vidurines ir nepilnąsias vidurines mokyklas (taip 1940–1941 m. m. oficialiai vadintos gimnazijos ir progimnazijos), ir pionierių vadovų algomis. Mokyklų vadovai ir mokytojai privalėjo „komsorgams visakeriopai padėti, juos informuoti, su jais bendradarbiauti, pasitarti tiek mokyimo, tiek auklėjimo klausimais“⁵⁶.

Sovietų Lietuvos liaudies švietimo komisariatas, siaurindamas pradžios mokyklas ir jas versdamas sovietų dešimtmetės vidurinės mokyklos pirmosiomis keturiomis klasėmis, didesnes pradžios mokyklas planavo 1942 ar 1943 m. paversti nepilnosiomis vidurinėmis mokyklomis⁵⁷. Aukštesnėmis švietimo įstaigo-

⁵²Ten pat, l. 111.

⁵³1941 m. gegužės mėn. (diena nenurodyta) LTSR Švietimo liaudies komisariato raštas, ten pat, l. 183.

⁵⁴Ten pat.

⁵⁵1940 m. liepos 31 d. Ukmergės apskr. pradžios mokyklų inspekcijos raštas (gautas iš V. Dalinkevičienės; str. autoriaus archyvas).

⁵⁶1941 m. vasario 14 d. LTSR Švietimo liaudies komisariato aplinkraštis, LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 107, l. 329.

⁵⁷1941 m. balandžio 17 d. Pradžios ir vidurinių mokyklų valdybos raštas miestų ir apskričių Liaudies švietimo skyrių vedėjams, ten pat, b. 101, l. 212.

mis turėjo tapti Musninkų ir Čiobiškio pradžios mokyklos. Tokiam veiksmui mokytojų pakako, bet stigo tinkamų patalpų.

Į kitas pradžios mokyklas kilnojami, iš vedėjų pareigų šalinami ir kitaip diskriminuojami mokytojai, nors ir buvo tarp labiausiai psichologiškai traumuojamų profesinių grupių, bet išliko orūs ir neatsisakė Nepriklausomybės metais puoselėtų idealų. O tai Musninkų valsčiaus kaimų mokyklų mokytojams buvo nelengva padaryti. Mat sovietų aktyvistai, kurių dauguma 1940–1941 m. buvo menko išsilavinimo, neretai primityviai ir užgauliai bruko mokytojams, moksleiviams ir jų tėvams vadinamojo Lenino ir Stalino mokymo idėjas. Be to, mokytojai buvo verčiami šlovinti bolševizmą ir bolševikų socializmą įvairių visuomenės susirinkimų, sovietinių švenčių ir rinkimų kampanijų metu. „Nepaklusnūs“ ir principingi mokytojai buvo gąsdinami. Tačiau tik nedaugelis Lietuvos mokytojų pakluso okupantų propagandiniam vajui ir tapo bolševikų kuriamo „rojaus“ liaupsintojais.

Maža to, mokyklos sovietizavimui įvairiais būdais buvo priešinamasi. Pavyzdžiui, neretai tėvai įvairiomis dingstimis savo vaikų neleisdavo į pradžios mokyklas ir laukė karo, nes tikėjosi, kad neilgai trukus Lietuva, kaip ir 1918–1919 m., vėl atgaus valstybinę nepriklausomybę ir švietimo srityje grįš prie krikščioniškosios moralės vertybių. O į mokyklą vaikščiojančių vaikų tėvai, mokytojų padedami, gynė moksleivius nuo pragaištingų ateizmo ir stalininio bolševizmo idėjų. Dalis mokytojų atliko patį paprasčiausią rezistencinį darbą, paaiškindami savo auklėtiniams tikrąją 1940 m. įvykių prasmę ir toliau auklėdami vaikus buvusios nepriklausomos Lietuvos patriotine dvasia ir moralinių vertybių pagrindu. Nors antisovietinis pasipriešinimas didesnę mastą igavo gimnazijose ir kitose aukštesniosiose mokyklose, tačiau ir miestelių bei kaimų pradžios mokyklose įvairiai reiškėsi rezistencinės tendencijos, kūrėsi antisovietinės organizacijos ir neformalios mokytojų ir kitų profesijų inteligentų bei ūkininkų grupės.

Dalis mokytojų liko ištikimi iki 1940 m. okupacijos puoselėtiems nepriklausomos Lietuvos idealams ir patriotinėms nuostatoms, bet, prievartaujami ir gąsdinami galima diskriminacija, neatsispyrė „valdiškai“ nepašlovinę su „Stalino saule“ atneštos tvarkos. Vietos visuomenė dažniausiai tai suprasdavo kaip savotišką duoklę ir labai nepykdavo ant tokio savo vaikų mokytojo. Tačiau ne visų mokytojų, išprievartautų (o ne įsitikinusių savo žodžių teisingumu, „pakeitusių kailį“ ar kitaip siekiančių karjeros okupacinės sovietų valdžios struktūrose) ką nors pasakyti per ideologinį-propagandinį renginį, tikrąjį (t. y. užslėptą) požiūrį į 1940–1941 m. įvykius ir procesus suprato kaimų bendruomenės. Vėliau tokie nesusipratimai tapo mokytojo ir moksleivių tėvų bei patriotiškai nusiteikusios apskrities, valsčiaus ar mokyklos apylinkės inteligentijos susipriešinimo priežastimi. Tas 1940–1941 m. sovietizacijos sukeltas žmonių supriešinimas buvo nuostolingas visai Lietuvos švietimo sistemai, skaudžiai atsiliepė tiek nacmečiu (1941–1944), tiek ir vėliau. Tačiau reikia pabrėžti ir tai, kad ir psichologiškai labai sunkiais 1940–1941 m. m. (to meto mokytojų būklės psichologinis aspektas dar nėra tyrinėtas) didžioji Lietuvos mokytojų dalis išliko ištikima moralinėms vertybėms, kurios buvo puoselėjamos Nepriklausomybės metais. Musninkų valsčiaus pradžios mokyklų mokytojai šiuo atžvilgiu sovietų aktyvistams, kurių Musninkų valsčiuje būta daugiau nei kuriame kitame valsčiuje, buvo „sunkiai įkandami“. Visa tai ir tapo bene svarbiausia priežastimi, kodėl didesnė dalis Musninkų pradžios mokyklų mokytojų ir jų šeimų narių 1941 m. birželio mėn. buvo išvežti į konclagerius ir tremti.

1941 metų birželio mėnesį bolševikų represuoti mokytojai ir jų likimai

Musninkų valsčius priklauso prie tų Lietuvos valsčių, kuriuose per 1941 m. birželio mėn. Lietuvos gyventojų masinius trėmimus labai nukentėjo švietimo įstaigos. Jos buvo tiesiog nusiaubtos. Iš visos Lietuvos buvo išstremtas maždaug kas dešimtas mokytojas, mokęs vaikus sovietiniais 1940–1941 m. m., iš Musninkų valsčiaus sovietų valdžia 1941 m. birželį represavo net 10 pedagogų iš 26 mokytojavusiųosius. Ir nors Musninkų valsčius buvo vienas didesnių Ukmergės apskr. ir Lietuvoje, o 1940–1941 m. m. valsčiaus teritorijoje buvo net aštuonios pradžios mokyklos, turėjusios dar kelis filialinius komplektus kituose kaimuose, tokio pedagogų skaičiaus represavimas padarė gilią žaizdą tiek valsčiaus mokytojų bendruomenei, tiek vietos gyventojams, kurių daugelis per besimokančius vaikus ar vaikaičius buvo susieti su mokyklomis ar konkrečiais mokytojais ir jų šeimomis.

1941 m. birželį represuotų mokytojų ir jų artimųjų likimai primena bolševikų režimo esmę ir okupantams talkinusių vietos kolaborantų, kurių pastangomis buvo sudaromi tremtinių sąrašai, kalnę. Sovietinių represijų banga labiausiai nusiaubė Čiobiškio pradžios mokyklą.

Mažai žinoma apie Čiobiškio pradžios mokyklos mokytojos Viktorijos Popikaitės (gim. 1896 m.) likimą. Ji lyg didžiausia nusikaltėlė dar nepaskirta išankstine bausme buvo prilyginta vyrams ir 1941 m. birželio 16 d. pradėjo katorgininkės kelią iš Lietuvos į Belniakų koncentracijos stovyklą (Krasnojarsko kraštas, Nižnij Ingašo rajonas). Bolševikų „ypatingasis pasitarimas“ mokytoją „teisė“ tik 1942 m. rugsėjo mėn. V. Popikaitė buvo nuteista sušaudyti. Apie Čiobiškio mokytojos tolesnį likimą (ar nuosprendis buvo įvykdytas) nežinoma⁵⁸.

Neliko Čiobiškio pradžios mokykloje ir vedėjo Kazimiero Kumpausko. Jis pateko į daugelio Lietuvos vyrų, represuotų 1941 m., mirties vieta tapusią Rešotų koncentracijos stovyklą (irgi Krasnojarsko krašto Nižnij Ingašo rajonas). K. Kumpauskas (gim. 1902 m.), kaip ir V. Popikaitė, 1942 m. rugsėjo mėn. buvo nuteistas sušaudyti. Žmonių likimus štapavusio „ypatingojo pasitarimo“ trijulės paskirtas nuosprendis buvo įvykdytas 1943 m.⁵⁹

Čiobiškio miestelis ir mokykla neteko ir dar dviejų pedagogų – Onos ir Povilo Šalučkų. Povilas Šalučka (gim. 1910 m.), kaip ir daugelis kitų 1941 m. represuotų mokytojų vyrų, buvo įkalintas Rešotų „mirties“ konclageryje. Čia jis mirė 1942 m. rugsėjo 4 d., o 8 metų įkalinimo bausmė jam buvo paskirta jau vėliau – 1943 m. sausio mėn. Mokytoja Ona Šalučkienė su mažylėmis dukromis Regina Vida (gim. 1937 m.) ir Marija Laimute (gim. 1940 m.) buvo išstremta į Kutašo gyvenvietę (Altajaus kraštas, Nižnij Ingašo r.). Visoms trims 1947 m. pavyko parbėgti į Lietuvą⁶⁰.

Prieš pat Vokietijos–Sovietų Sąjungos karą Musninkų valsčiuje įvykdyti trėmimai mažiau palietė jo centrinę pradžios mokyklą Musninkų miestelyje. Iš šios mokyklos penkių pedagogų į bolševikų imperijos Rytus buvo išgabentas tik vedėjas Jonas Bajorūnas (gim. 1909 m.) su žmona Ermina (gim. irgi 1909 m.) ir keturmečiu sūnumi Regimantu. Tačiau šeimos narių likimo keliai išsiskyrė. J. Bajorūnas pateko į jau šiame straipsnyje minėtą Re-

⁵⁸ *Lietuvos gyventojų genocidas (1939–1941)*, Vilnius, 1999, t. 1, p. 658.

⁵⁹ *Ten pat*, p. 466.

⁶⁰ *Ten pat*, p. 795; šioje knygoje spausdinami Onos Šalučkienės atsiminimų fragmentai, žr. p. 666–668.

šotų koncentracijos stovyklą. Čia be bausmės kalėjęs mokytojas tik 1943 m. sausio mėn. buvo nuteistas dešimčiai metų konclagerio katorginių darbų. Palyginti jaunas žmogus daugiau nei 9 metus atlaikė alinančias sąlygas ir jau nedaug buvo likę iki kalinio režimo pakeitimo į tremtį, bet ... 1950 m. lapkričio 11 d. J. Bajorūno gyvybė užgeso. Tuo tarpu E. Bajorūnienė 1941 m. su mažamečiu sūnumi buvo ištremti į Altajaus kraštą (Oiroť Tūros r.) Į Lietuvą jie grįžo tik 1958 m.⁶¹

Po vieną mokytoją 1941 m. buvo įkalinta konclageryje ar ištremta iš Kernavės, Pigonių ir Vinkšnabrasčio pradžios mokyklų.

Kernavėje ryškų pėdsaką kaip ypač aktyvus visuomenininkas palikęs mokyklos vedėjas Juozas Šiaučiūnas (gim. 1906 m.) pateko į minėtą Rešotų koncentracijos stovyklą. Čia J. Šiaučiūnas mirė 1943 m. spalio mėn. (1943 m. sausio mėn. jis buvo „nuteistas“ 10 metų įkalinimo bausme). Kernavės mokytojo žmona Teodora Šiaučiūnienė (gim. irgi 1906 m.) su mažamečiais sūnumi Juozapu Eugenijumi (gim. 1934 m.) ir dukra Emilija Pajauta (gim. 1937 m.) buvo ištremta į Bolšaja Rečka gyvenvietę (Altajaus kraštas, Troickojės r.), paskui perkelta į Staraja Barda vietovę (taip pat Altajaus krašte). Visi trys, iš tremties paleisti, 1956 m. grįžo į Lietuvą⁶².

Vinkšnabrasčio pradžios mokyklos vedėjo Juozo Cimbolaičio likimas susiklostė kiek kitaip nei kitų pedagogų vyrų. J. Cimbolaitis (gim. 1908 m.) taip pat pateko į Rešotų konclagerį. 1943 m. irgi buvo pavėluotai nuteistas ir nubaustas 10 metų kalėti. Tačiau jis ištvėrė visą bausmės laiką ir nuo 1951 m. sausio mėn. tame pačiame Krasnojarsko krašte buvo paliktas tremtiniu. Iš tremties paleistas 1956 m. gegužės 28 d. Tuo metu jo šeima – žmona Stasė (gim. 1915 m.) ir sūnus Algimantas (gim. 1935 m.) – jau seniai buvo Lietuvoje. Jie abu 1941 m. buvo ištremti į Srostų rajoną (Altajaus kraštas), iš kur 1947 m. pavyko pabėgti į gimtinę⁶³.

Bolševikų konclageryje ir tremtyje išliko ir Pigonių pradžios mokyklos vedėjas Antanas Maldutis (gim. 1902 m.), 1941 m. gyvenęs Krapiliškių kaime. A. Maldutis Rešotų koncentracijos stovykloje išbuvo iki 1951 m. vasario mėn. (1943 m. jam taip pat buvo skirta 10 metų kalėti). Paskui dar daugiau kaip 5 metus praleido Krasnojarsko krašte kaip tremtinys⁶⁴.

Vileikiškių pradžios mokykla 1941 m. birželį neteko dviejų mokytojų – čia mokytojavusios pedagogų Krikštopaičių šeimos. Mokyklos vedėjas Konstantinas Krikštopaitis (gim. 1902 m.) savo gyvenimą baigė Rešotų koncentracijos stovykloje, kurioje mirė 1942 m. balandžio mėn., o „socialistinio teisėtumo“ formalumus tvarkęs „ypatingasis pasitarimas“ penkerių metų įkalinimo bausmę jau mirusiam mokytojui paskyrė tik... 1943 m. sausio 20 d.

Mokytoja Marija Krikštopaitienė (gim. 1908 m.) su sūnumi Alvydu (gim. 1934 m.) ir dukterimi Daiva (gim. 1940 m.) atsidūrė tremtyje Kokšio vietovėje (Krasnojarsko kraštas, Griaznuchos r.). 1947 m. rugsėjo mėn. visiems trimis iš tremties pavyko pabėgti į Lietuvą. Buvusiai mokytojai iki 1949 m. rugsėjo mėn. pavyko išsislapyti, bet paskui buvo suimta ir kalinta Vilniuje ir Alytujė. 1950 m. tas pats karo ir pokario metais nuosprendžius skelbęs „ypatingasis pasitarimas“ nuteisė M. Krikštopaitienę trejus metus kalėti. O

⁶¹*Lietuvos gyventojų genocidas (1939–1941)*, Vilnius, 1999, t. 1, p. 117.

⁶²*Ten pat*, p. 805. Šioje knygoje spausdinamas Emilijos Pajautos Šiaučiūnaitės straipsnis apie tėvą, žr. p. 1146–1150.

⁶³*Lietuvos gyventojų genocidas (1939–1941)*, Vilnius, 1999, t. 1, p. 201.

⁶⁴*Ten pat*, p. 526.

tremtis – šįkart Altajuje – baigėsi 1956 m., kuomet jau legaliai grįžo į Lietuvą. Tačiau sūnaus Alvydo, kurio sveikatą palaužė tremtis ir slapstymasis, neberado – jis mirė 1952 m.⁶⁵ 1941 m. ištremtos Čiobiškio pradžios mokyklos mokytojos Onos Šalučkienės atsiminimų fragmentas šioje knygoje⁶⁶.

Nacių okupacijos pradžioje

Vokietijos–Sovietų Sąjungos karo pradžia ir sovietų okupaciją pakeitusi nacių okupacija Lietuvos mokykloms atnešė vėl naujų pokyčių. Dalis jų buvo susiję su nacių politika, kiti – su karo ir okupacijos nuostoliais bei sunkumais. Dar kiti pokyčiai sietini su trumpą laiką egzistavusios Lietuvos laikinosios vyriausybės, kuriai vadovavo ir švietimo ministro pareigas ėjęs Juozas Brazaitis, išakymais ir potvarkiais. Daugelis iš jų galiojo ir vėliau, kai dėl nacių okupacinės civilinės administracijos spaudimo 1941 m. rugpjūčio mėn. Laikinoji vyriausybė buvo priversta nutraukti savo veiklą. Paskui mokyklų reikalus ėmė tvarkyti nacių įsteigta Švietimo vadyba, vadovaujama švietimo generalinio tarėjo Prano Germanto (tikroji pavardė – Meškauskas)⁶⁷.

Vykstant desovietizacijai, 1941 m. birželio mėn. pab. – rugpjūčio mėn. pr. veikusi Lietuvos laikinosios vyriausybės Švietimo ministerija (vietoj sovietinio Liaudies švietimo komisariato) apskrityse atkūrė pradžios mokyklų inspekcijas (vietoj bolševikų įsteigtų liaudies švietimo skyrių). Musninkų valsčiaus pradžios mokyklos vėl tapo pavaldžios Ukmergės apskrities Pradžios mokyklų inspekcijai.

Mokyklų desovietizacija buvo susijusi ir su grįžimu prie ikisovietinės mokyklos programų ir dėstomų dalykų. Pavyzdžiui, 1941 m. į bendrojo lavinimo mokyklas vėl buvo sugrąžintos tikybos pamokos, kurios sovietmečiu buvo išbrauktos iš mokymo programų. Pradžios mokyklose nebebuvo painiojami skyrių ir klasių pavadinimai – gražinta nuosekli skyrių sistema, aukštesniojoje mokykloje natūraliai pereinantį į klases. Buvo šalinami ir kiti sovietizacijos padariniai.

Lietuvos švietimo sistemos desovietizacija kai kuriose apskrityse ir valsčiuose prasidėjo su perlenkimais, nebuvo radikali. Kiek labiau mokytojų kadrinę desovietizaciją švelnino Švietimo vadyba, šalinusi ir perlenkimus, kurių dalį galima priskirti netyčiniams klaidoms (nepagrįsti mokytojų suėmimai ir atleidimai iš pareigų). Tačiau kai kur būta ir piktybiško sąskaitų suvedinėjimo, kerštavimo atvejų.

Musninkų valsčiuje, kurio mokyklas nusiaubė Birželio trėmimai, o keli mokytojai nacmečio pradžioje išsikėlė kitur ar atsisakė pedagoginio darbo, likusiems mokytojams „dėl netinkamo laikymosi bolševikų valdymo metu“⁶⁸ didesnių priekaištų 1941 m. vasarą ir rudenį, atrodo, nebūta. Dargi į Musninkų valsčių savotiškam „persiauklėjimui“ iš Ukmergės buvo atkeltas Juozas Norkus, 1940–1941 m. dirbęs Liaudies švietimo skyriaus inspektoriumi. J. Norkus, nors profesiniu atžvilgiu

⁶⁵ *Ten pat*, p. 452.

⁶⁶ Žr. p. 666–668.

⁶⁷ P. Meškauskas-Germantas Lietuvos generalinės srities Švietimo vadybai vadovavo ir gynė Lietuvos mokyklas nuo okupantų nacių germanizacijos ir mokyklų tinklo siaurimo siekių bei kitų užmačių iki 1943 m. kovo mėn. (palaiikydamas glaudžius ryšius su lietuvių tautinės antinacinės rezistencijos vadovais), kuomet su vadinamąja „inteligentų grupe“ po neilgo kalinimo keliuose kalėjimuose buvo išgąbentas į Štuthofo koncentracijos stovyklą, kurioje mirė 1945 m.

⁶⁸ 1941 m. vasarą, o kartais ir vėliau, tokia formuluotė buvo naudojama atleidžiant mokytoją iš darbo. Tačiau po kurio laiko jam neretai vėl buvo leidžiama mokytojauti, dažniausiai kitame valsčiuje, kur jo, kaip mokytojo, „sovietinio šleifo“ nežinojo vietos gyventojai.

lyg ir pažemintas, vis dėlto buvo įdarbintas mokyklos vedėju Musninkuose. Tiesa, po pusmečio, naciams pradėjus priekaištauti dėl mokyklose tebedirbančių 1940–1941 m. sovietinių pareigūnų, vėl reikėjo spręsti „Norkaus klausimą“. Tuomet Švietimo vadyba ir Ukmergės apskrities pradžios mokyklų inspekcija rado išeitį ir įsakymu J. Norų apsaugojo, nutardama jį „laikyti laikinai paskirtą“ Musninkų pradžios mokyklos vedėju⁶⁹, tačiau tas „laikinumas“ užsitęsė iki 1943 m. pabaigos.

Musninkų valsčiaus pradžios mokyklos, be dešimties ištremtų mokytojų 1941 m. vasarą ir rudens pradžioje, neteko dar kelių pedagogų, kurie mokytojavo 1940–1941 m. m. ir paliko valsčiaus mokyklas dėl kitų priežasčių. Tad mokyklų inspektoriams teko pasitelkti darbui mokyklose ne tik buvusius mokytojus, bet ir moksleivius, laukusius studijų pradžios universitetų pirmuosiuose kursuose (juose po užsitęsios nežinomybės naciai pagaliau pradėti mokslą leido tik 1942 m. pradžioje), ir studentus bei kitus asmenis. Musninkų valsčiaus pradžios mokykloms kelių mokytojų paieška ir kaita vyko taip pat 1941–1942 m. m. pirmaisiais mėnesiais.

Mūsninkų pradžios mokykloje, kurioje 1941 m. rudenį vienas pokytis buvo susijęs su nesemestrinės mokymosi sistemos įvedimu, be minėto J. Norkaus, atsirado dar du nauji mokytojai – Adolfas Vaitkevičius ir Vytautas Kvedaravičius. O ir 1939–1940 m. m., ir sovietmečiu su žydų tautybės moksleivių komplektu dirbęs mokytojas žydas Š. Demontas, be abejo, negalėjo toliau ne tik mokytojauti, bet ir būti legaliu Lietuvos gyventoju (ne kaliniu) dėl nacių antisemitinės ideologijos ir ją lydėjusio holokausto. Musninkų mokyklos žydų komplektas oficialiai buvo uždarytas nuo Vokietijos–SSRS karo pradžios – 1941 m. birželio 22 d. Tačiau vėliau, 1941 m. rudens pradžioje, pereinant prie nesemestrinės tvarkos, vietoj uždaryto žydų moksleivių komplekto buvo leista atidaryti penktąjį komplektą.

Čiobiškyje 1941 m. vykdant desovietizaciją, nebuvo atkurta atskira vaikų prieglaudos pradžios mokykla. Tad Čiobiškyje, kaip ir 1940–1941 m., veikė tik viena pradžios mokykla. O ištremtų keturių mokytojų vietas užėmė atkelta mokytojų šeima – Jadvyga ir Juozas Četrauskai – ir dvi mokytojos – L. Rimšaitė ir M. Stankevičiūtė – dirbusios Čiobiškio vaikų prieglaudos pradžios mokykloje prieš metus. Čiobiškio pradžios mokykla nacių okupacijos metais buvo vienintelė, kurią ir išlaikė, ir algas mokėjo Švietimo vadyba.

Kernavės pradžios mokykloje kurį laiką likusi viena mokytoja S. Jakštaitė buvo pakelta į vedėjo pareigas, o rudenį antruoju pedagogu paskirtas J. Brazaitis, iki tol mokytojavęs Kaimynų mokykloje. Dėl to 1941–1942 m. m. **Kaimynų** pradžios mokykloje kelis mėnesius nebuvo antrojo mokytojo. Nacmečio pradžioje vienam vedėjui S. Usavičiui teko mokyti vaikus ir **Vičiūnų** mokykloje, kurioje didesnę 1940–1941 m. m. dalį dirbo du mokytojai. Iš Vičiūnų mokyklos vėl pasitraukė, jau antrąkart, mokytojas A. Pocius. Ši mokykla dar kurį laiką buvo laikoma dvikomplekte su vienu vakuojančiu komplektu. Savivaldybės lėšos buvo planuojamos dviem komplektams⁷⁰, tačiau antrasis mokytojas nebuvo paskirtas, nes atsiradusius ir pedagogo darbui tinkamus asmenis pirmiausia skirdavo į mokyklas, kuriose vakuojanti vieta būdavo nuostolingesnė ir mokytojo ten dar labiau reikėdavo.

Lyginant su 1940–1941 m. m., visi trys mokytojai pasikeitė trikomplek-

⁶⁹1942 m. kovo 13 d. švietimo generalinio tarėjo įsakymo ištrauka, *ten pat*, b. 84, l. 165.

⁷⁰Musninkų valsčiaus pradžios mokykloms ir mokytojams kuro sąmata 1942 m., *ten pat*, f. 1696, ap. 3, b. 7, l. 25.

tėse **Pigónių** ir **Vileikiškių** mokyklose. Naujas vedėjas ir dar kitas naujas mokytojas buvo paskirti ir į **Vinkšnabrasčio** mokyklą, kurioje iš anksčiau dirbusių mokytojų liko tik L. Šatas.

Tad iš 26 mokytojų, dirbusių Musninkų valsčiaus pradžios mokyklose 1940–1941 m. m., 1941 m. rudenį liko tik devyni (iš jų vienas – to paties valsčiaus kitoje mokykloje).

Mokytojų kaita vyko ir 1941–1942 m. žiemą. Tuomet dėl karo meto ryšių ir susisiekimo suvaržymų ir nesklaidumų keli paskirti mokytojai taip ir neatvažiavo į Musninkų valsčiaus mokyklas. Teko atšaukti į Vileikiškių mokyklą paskirto Vinco Šarkos įsakymą. V. Šarka 1942 m. sausio 13 d. Ukmergės apskr. Pradžios mokyklų inspekcijai rašytame pareiškime teigė, jog neatvykęs dėl to, kad pranešimą apie paskyrimo vietą gavęs ne savo dabartinės gyvenamosios vietos adresu ir ilgai jo nematęs. Savo pareiškimą V. Šarka (iki tol, matyt, laukęs ir nacių vilkintos studijų pradžios Lietuvos universitetuose) baigė taip: „*Kadangi dabartiniu metu studijuoju, prašau mane į jokių vietų neskirti*“⁷¹.

Paskui, kol buvo paskirtas ir atvyko kitas mokytojas (Leonida Meškelytė), Vileikiškių mokykloje vienas komplektas ilgokai neveikė.

1942 m. sausio mėn. neatvyko ir į Čiobiškio mokyklą paskirtas Juozas Šapalas, nors iš Švietimo vadybos ir jau buvo gavęs pažymėjimą⁷², su kuriuo iš vokiečių įstaigos turėjo prašyti leidimo (ir tik po to pirkti bilietą) kelionei traukiniu iš Vilniaus į Kaišiadóris, iš kurio dar laukė kelionė iki Čiobiškio kelto.

Nacmečio mokyklos pagal lankymo apyskaitas

Lietuvos centriniam valstybės archyve išliko ir Musninkų valsčiaus pradžios mokyklų lankymo apyskaitos. Nors jos nėra tokios išsamios, kaip 1939–1940 m. analogiški dokumentai, bet leidžia kartu su jau šiame straipsnyje naudotais kitais šaltiniais toliau panagrinėti pokyčius, vykusius Musninkų valsčiaus švietimo įstaigose. Tiesa, galima pasinaudoti tik 1941–1942 m. m. lankymo apyskaitomis. Mat vėliau iš apskričių pradžios mokyklų inspekcijų, jose naciams sumažinus etatus ir neskiriant pakanamų lėšų, jau nebuvo reikalaujama, kad būtų lankomos visos pradžios mokyklos.

Tad dabar ta pačia eilės tvarka, kaip buvo apibūdintos 1939–1940 m. m. valsčiaus mokyklos, trumpai sustokime prie kiekvienos iš jų ir prisiminkime jose 1942 m. pradžioje dirbusius mokytojus, kurių pavardės užfiksuotos archyvo šaltiniuose.

Musninkų pradžios mokykla buvo aplankyta 1942 m. vasario 13 d.⁷³ Lankymo apyskaitoje užfiksuota, jog mokyklos pavasario–rudens semestro nėra. Visiems moksleiviams mokslas vyko ištisus metus. Tad pirmąjį skyrių vaikai lankė ir žiemą, nors pačių mažiausių moksleivių lankomumas sniegingą ir speiguotą 1941–1942 m. žiemą buvo blogas. Tai atsispindi ir lankymo apyskaitoje. Mokyklos inspektavimo dieną, kuri buvo irgi šalta, pamokose iš 19 pirmojo skyriaus mokinių tebuvo tik 6. Ne ką geresnė padėtis buvo ir antrajame skyriuje, kur iš 32 vaikų į mokyklą teatėjo tik 14. Trečiojo skyriaus pamokose inspektorius rado beveik pusę moksleivių – 17 iš 39. Ketvirtajame skyriuje buvo lygiai pusė moksleivių – 13 iš 26.

⁷¹1942 m. sausio 13 d. V. Šarkos pareiškimas, *ten pat*, f. R-629, ap. 1, b. 84, l. 195.

⁷²1942 m. sausio 7 d. J. Šapalui išduotas pažymėjimas, *ten pat*, l. 208.

⁷³Musninkų pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, b. R-629, ap. 1, b. 26, l. 250.

Minėtą 1942 m. vasario 13 d. šalčiai ir pusnynai neišgąsdino tik penktojo ir šeštojo skyrių moksleivių. Juose „*dėl šalčio ir blogo oro*“ stigo atitinkamai tik keturių (iš 21) ir dviejų (iš 23) mokyklos auklėtinių.

Apyskaitoje rašoma, jog Musninkų mokyklos trys komplektai įsikūrę valdiškose 236 m² ploto patalpose. Tad, lyginant su 1939–1940 m. m., mokykla buvo iširengusi dar vieną klasę. Likę du moksleivių komplektai turėjo dirbti išsinuomotuose kambariuose. Tačiau 1942 m. mokykloje nebuvo patalpos darbo klasei, nors jai reikalingų įrankių kai kurių ir turėjo.

1942 m. vasario mėn. Musninkų mokyklos vedėju buvo 27 metų Juozas Norkus, mokytojaujantis devintus metus. J. Norkus buvo baigęs mokytojų seminarijos keturis kursus. Tuomet mokykloje taip pat dirbo iki sovietų okupacijos Vinkšnabrasčio mokykloje vedėjavęs Adolfas Vaitkevičius. Trūkstant pedagogų, teko pasitelkti septyniolikmetį jaunuolį Vytautą Kvedaravičių. 1940–1941 m. m. jis buvo baigęs gimnazijos klasę, kurioje mokslas sovietų laikais buvo sutrumpintas vieneriais metais, o 1941 m. vasarą gavo lankytojų kursų pažymėjimą. Kiti du pedagogai – anksčiau mokykloje mokytojavusios Anelė Kilijonaitė ir Sofija Šarkaite⁷⁴.

Nacmečiu Musninkų pradžios mokykloje mokėsi nemažai vaikų iš vargingai gyvenančių šeimų. Tais vaikais rūpinosi tiek mokytojai, tiek 1941 m. rudenį įsteigtas tėvų komitetas, kuris iš sukauptų lėšų minėtus moksleivius buvo sušelpęs rašomąja medžiaga.

Nacmečio pradžioje dar nebuvo didelių keblumų dėl vadovėlių. Jie Musninkų mokykloje buvo beveik tokie patys, kaip ir 1939–1940 m. m. Tik penktajame ir šeštajame skyriuose dar buvo naudojama Esmaičio „Gamta“ ir vokiečių kalbos vadovėlio „Studerus“ pirmoji dalis. 1942 m. vasario mėn. šeštąjį skyrių mokė pats vadėjas J. Norkus, o penktąjį – A. Vaitkevičius.

Čiobiškyje, kaip minėta, nacmečiu nebuvo atkurta iki sovietmečio atskirai veikusi Čiobiškio vaikų prieglaudos pradžios mokykla. Prieglaudos auklėtiniai lankė Čiobiškio bažnytkaimio mokyklą kartu su kitais miestelio ir aplinkinių kaimų vaikais.

Čiobiškio pradžios mokykla buvo inspektuota 1942 m. vasario 10 d.⁷⁵ Tuomet ši mokykla buvo šešių komplektų. Penki iš jų buvo išsibarstę trijose Čiobiškio gyvenvietės vietose, o šeštasis – Janionių kaime. Mokykloje veikė penki skyriai.

Čiobiškio mokyklos vedėjo pareigas ėjo 33 metų amžiaus Stefanija Mogenytė, baigusi gimnaziją ir mokytojaujanti dešimtus metus. Čiobiškio ir aplinkinių vietovių vaikus taip pat mokė mokytojai Jadvyga ir Juozas Četrauskai. Jie abu buvo dvidešimt vienerių metų jaunuoliai, 1941 m. baigę Ukmergės mokytojų seminariją ir Čiobiškyje pradėję mokytojo kelią. Dar dvi mokytojos – jau minėtos prieglaudos pradžios mokykloje 1939–1940 m. m. dirbusios vienuolės Rozalija Liucina Rimšaitė ir Magdalena Stankevičiūtė. Šeštasis mokytojas – Petras Bugenis – mokė Janionių kaime veikusio komplekto vaikus. Janionių filiale buvo tik keturi skyriai. P. Bugeniui buvo trisdešimt vieneri metai. Jis buvo baigęs gimnaziją, o mokykloje dirbęs tik trejus metus⁷⁶.

Kernavės pradžios mokyklą apskrities inspektorius aplankė 1942 m. vasario 14 d.⁷⁷ Tuomet čia buvo tik keturi skyriai, kurių vaikus mokė du mokytojai.

⁷⁴Ten pat.

⁷⁵Čiobiškio pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, l. 180.

⁷⁶Ten pat.

⁷⁷Kernavės mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, l. 212.

Abu komplektai veikė toje pačioje gražioje mūrinėje mokykloje. Moksleivių buvo ne daug. Vizitacijos metu pamokas lankė 42 moksleiviai, tarp kurių buvo visų keturių skyrių auklėtiniai (tebelankė ir dalis pirmojo skyriaus moksleivių). Dar 15 vaikų turėjo ateiti į pirmąjį skyrių pavasario pabaigoje. Su jais 1941–1942 m. m. mokykla turėjo 57 moksleivius.

Tad abiejų Kernavės mokytojų, tarpusavyje pasidalijusių skyrius ir jų moksleivius, darbo sąlygos buvo lengvesnės nei daugelio kitų to meto valsčiaus mokytojų. Be to, Kernavės mokytojai galėjo geriau išmokyti savo auklėtinius, nes galėjo skirti daugiau dėmesio ir laiko kiekvienam mokiniui. Tačiau mokyklos inspektavimo dieną „*dėl užpustyto kelio ir ligos*“ mokykloje nebuvo daugiau kaip pusės vaikų – 26 (iš 42).

Kernavės mokyklos vedėjo pareigas tuomet ėjo iki 1940 m. sovietų okupacijos čia mokytojavusi Sofija Jakštaitė. Ji mokė trečiąjį ir ketvirtąjį skyrius. Antruoju mokytoju dirbo 33 metų Aleksandras Brazdeikis. Jis buvo nevedęs, baigęs mokytojų seminariją ir mokytojavęs jau dešimt metų. A. Brazdeikis mokė du žemesniuosis skyrius.

Lankymo apyskaitoje buvo pažymėta, jog mokykla „*reikalinga eilinio remonto*“⁷⁸.

Vileikiškių pradžios mokykla tikrinta 1942 m. vasario 18 d.⁷⁹ Mokykla tebeveikė dviejuose kaimuose. Du komplektai buvo įsikūrę Vileikiškiuose, o trečiasis mokytojas tebedirbo Užšilių filiale (samdomose patalpose), kur mokytojo darbo ir buities sąlygos buvo daug blogesnės.

Mokykloje, kaip minėta, 1941 m. pasikeitė visi trys mokytojai. Tebuvo vienas patyręs pedagogas. Tai vedėjo pareigas ėjęs 35 metų Česlovas Šaduikis. Jis buvo baigęs mokytojų seminariją ir turėjo devynerių metų pedagoginį stažą, gerai mokėjo lenkų kalbą, silpniau – vokiečių ir prancūzų.

Tačiau ir Č. Šaduikis padarė didelę klaidą, ir būtent mokyklos lankymo dieną. Dėl to inspektorius negalėjo tinkamai atlikti savo užduoties, nes mokykloje nebuvo labai daug moksleivių. Lankymo apyskaitoje apie tai rašoma:

„Nežinodamas, jog atostogos atšauktos, vedėjas paleido II. 14 atostogų, vėliau, sužinojęs, atšaukė vaikus mokyklon, bet visi neatėjo. Be to, daug vaikų neleido mokyklon, nes neturi kuo apsirengti, apsiauti“⁸⁰.

Vileikiškiuose, kur mokytojai naudojosi dviem valdiškais butais, antrojo komplekto auklėtinius mokė Antanina Kiškelytė. Ši 21 metų mergina tik 1941 m. buvo baigusi mokytojų seminariją ir mokytojavo tik pirmuosius metus. Darbo mokykloje naujokė buvo ir Užšilių komplekte mokytojavusi Leonida Meškelytė. Ji mokė vaikus vos kelias savaites, nes 1941 m. rudenį Užšilių filiale kurį laiką dirbo kita mokytoja (Maleckaitė), kuriai teko tolokai važinėti iš savo gyvenamosios vietos (todėl, artėjant žiemai, atsisakė darbo Užšiliuose). L. Meškelytė teturėjo 17 metų, bet jau buvo baigusi gimnaziją, mokėjo vokiečių, anglų ir rusų kalbas. Kai ji pradėjo mokyti Užšilių komplekto vaikus, šie sugrįžo į klasę po priverstinių atostogų ir, ilgą laiką nesant mokytojo, buvo praleidę net 40 mokslo dienų.

⁷⁸Ten pat.

⁷⁹Vileikiškių pradžios mokyklos lankymo apyskaita, ten pat, l. 278.

⁸⁰Ten pat.

Kitas mokytojų ir tėvų komiteto, išrinkto 1941 m. lapkričio 23 d., rūpestis buvo suteikti paramą vaikams iš neturtingų šeimų. Tad komiteto pirmajame susirinkime „rūpintis gauti leidimą pirkti rūbų ir avalynės neturtingiesiems mokiniams“⁸¹.

Vinkšnabrasčio kaimo vardu toliau vadinta (bet pastatą turėjusi Vindeikiuose) pradžios mokykla 1941–1942 m. m., lyginant su 1939–1940 m. m. (kai mokykla buvo dvikomplektė), buvo išsiplėtusi. Joje dirbo trys mokytojai. Du komplektai veikė Vindeikių kaime, o trečiasis – Juodonyse. Ukmergės apskrities pradžios mokyklų inspektorius šią mokyklą aplankė 1942 m. vasario 17 d.⁸²

Vindeikiuose, kur mokykloje buvo ir du butai mokytojams, tuomet dirbo vedėjas Bronius Žebrauskas ir jau kelerius metus čia mokytojaujantis Leonardas Šatas. B. Žebrauskas Vinkšnabrasčio mokykloje pradėjo dirbti tik 1941 m. rudenį. Tai buvo 38 metų amžiaus ir 17 metų pedagoginį stažą turintis mokytojas (išsilavinimas – dvimečiai mokytojų kursai).

Vindeikių kaime veikiantys komplektai dirbo pagal nesemestrinę mokyklos lankymo sistemą. B. Žebrauskas mokė trečiąją ir ketvirtąją skyrių. L. Šato pamokose ir žiemą sėdėjo ne tik antrojo, bet ir pirmojo skyriaus auklėtiniai.

Didesnį krūvį turėjo Juodonyse samdytose patalpose dirbęs trečiasis mokyklos pedagogas Edmundas Navickas. Jo klasės moksleiviai mokyklą lankė pagal semestrinę tvarką. Tad mokyklos vizitacijos metu E. Navickas mokė tik antrąją, trečiąją ir ketvirtąją skyrių, o mažiausieji pradinukai laukė savo pavasarinio semestro. Vyriškame mokyklos pedagogų kolektyve E. Navickas buvo vyriausias – 51 m. amžiaus. Bet mokytojavęs buvo tik septynerius metus. Petrapilyje jis buvo baigęs mokytojų instituto du kursus ir mokytojų seminariją⁸³.

Vinkšnabrasčio mokykloje tėvų komitetas, kaip ir Vileikiškiuose, išrinktas 1941 m. lapkričio 23 d. Tėvų susirinkimuose buvo svarstomi mokyklos lankymo ir neturtingų moksleivių šelpimo klausimai.

Pigonių pradžios mokykla nacmečiu buvo aplankyta 1942 m. vasario 12 d.⁸⁴ Ji tebebuvo trikomplektė ir išsibarsčiusi trijuose kaimuose, kuriuose nuomojosi patalpas klasėms.

Net dvi Pigonių mokyklos mokytojos pedagoginį darbą dirbo pirmuosius metus. Viena jų – Elena Keblaitė – ėjo ir vedėjo pareigas. E. Keblaitė, baigusiai mokytojų seminarijoje keturis kursus, buvo dvidešimt vieneri. Tokį patį mokytojo cenzą turėjo ir devyniolikmetė Genovaitė Mikalauskaitė.

Gerokai vyresnis Pranas Didžiūnas (38 m. amžiaus) teturėjo tik dvejų metų mokytojo darbo patirtį. Jis buvo baigęs mokytojų seminarijos tris kursus. Pigonių mokyklos filiale Lapėlių kaime P. Didžiūnas pradėjo mokytojauti tik 1941 m. pačioje pabaigoje ar 1942 m. sausio mėn. pradžioje⁸⁵.

Tad Pigių mokykloje 1942 m. pradžioje, palyginus su 1941 m. pavasariu, buvo pasikeitę visi mokytojai.

Vičiūnų mokykla tos pačios inspekcinės kelionės metu buvo aplankyta 1942 m. vasario 14 d.⁸⁶ Tuo metu ši pradžios mokykla buvo tik vienakomplektė, nebeturėjo anksčiau Kunigiškių kaime

⁸¹ *Ten pat.*

⁸² Vinkšnabrasčio pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, l. 280.

⁸³ *Ten pat.*

⁸⁴ Pigių pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, l. 252.

⁸⁵ *Ten pat.*

⁸⁶ Vičiūnų pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, l. 274.

buvusio filialinio komplekto. Kaip jau minėta, mokykla 1940 m. įsikūrė dar Nepriklausomybės laikotarpio pačioje pabaigoje statytame pastate, kuriame buvo įrengti net du butai mokytojams. Vis dar vienintelis komplektas mokėsi didelėje 52,65 m² dydžio klasėje.

1942 m. pradžioje Vičiūnų mokykloje tebedirbo tas pats Stasys Usavičius, mokytojavęs čia ir iki sovietų okupacijos. Šio mokytojo kruopštumas atsispindėjo ir lankymo apyskaitoje. Mat mokykla tebuvo praleidusi vos vieną mokslo dieną, kai dėl nepalankaus oro neatėjo daug moksleivių. 1941–1942 m. m. S. Usavičius mokė 46 vaikus. Iš jų 12 lankė pavasario–rudens semestrą, o iš 34 „žieminių“ inspektoriaus lankymosi metu tebuvo vos 12: 4 vaikai neatėjo į pamokas dėl ligos, kiti – daugiausia dėl užpustytų kelių; šeši auklėtiniai jau senokai nelankė pamokų ir jų tėvams mokytojas buvo nusiuntęs pakartotinius raginimus, o valsčiaus viršaičiui – raštus, kuriais prašė nubausti tėvus, nesudarančius vaikams sąlygų lankyti mokyklą⁸⁷.

Kaimynų pradžios mokykloje, kaip ir anksčiau, nepaisant joje įrengtų dviejų valdiškų klasių, teveikė vienas komplektas. 1941 m. mokslo metai prasidėjo rugsėjo 1 d. Mokyklos vedėju ir mokytoju tebebuvo Jonas Piškinas. Jo auklėtiniai 1941–1942 m. m. mokyklą lankė semestrine tvarka. Žiemą pamokas turėjo lankyti 40 moksleivių, tačiau 1942 m. vasario 14 d., kai mokykloje lankėsi inspektorius, nebuvo net 17 vaikų. Lankymo apyskaitoje nurodyta ir dvi svarbiausios neatvykimo priežastys – „dėl užpustyto kelio ir ligų“⁸⁸. 1941–1942 m. m. Kaimynų mokykla turėjo 65 moksleivius, nes dar 25 pirmojo skyriaus vaikai lankė mokyklą pavasario–rudens semestrų metu.

Mokytojų kaita 1942–1944 metais

1942 m. vasarą ir rudenį Musninkų valsčiuje vėl pasikeitė nemažai mokytojų. Musninkų pradžios mokyklą paliko (buvo atleistas iš mokytojo pareigų) Vytautas Kvedaravičius (jo gimtinė buvo Širvintų krašte, netolimame Lemantaučiznos dvare, buvusiame Gėlvonų valsčiuje), o Čiobiškyje mokytojavusi Stefanija Mogenytė „tarnybos reikalais“ buvo perkelta į Laidagalių pradžios mokyklą⁸⁹.

Beje, abu šie mokytojai ir Kernavės mokytoja Sofija Jakštaitė buvo įtraukti į 1942 m. gegužės 30 d. Ukmergės apskr. pradžios mokyklų mokytojų, „keltinų į Vilniaus srities pradžios mokyklas“, sąrašą⁹⁰. Vykti į tuomet prie Lietuvos generalinės srities prijungtas Svyrių ir Ašmenės apskritis, Benekainių ir Vėdžių valsčius ir kitas Rytų Lietuvos vietoves daugiausia buvo kalbinami jaunesni, šeimos neturėję mokytojai ir bent kiek mokantys slavų kalbų. Tačiau ten laukė sunkios gyvenimo ir darbo sąlygos, todėl beveik visose Lietuvos apskrityse vykusio patriotinė agitacija, skatinusi vykti į išplėstą Vilniaus sritį ir ten darbuotis, kad per mokyklas ir nutautėjusių vietovių gyventojų mokomus vaikus būtų grąžintas lietuvių kalbos vartojimas, ne visur buvo sėkminga ir sklandi. Ukmergės apskritis buvo tarp tų, iš kurių buvo komandiruota mažiausiai mokytojų. Neretai į Švietimo vadybai nusiųstų kandidatų sąrašus buvo įrašomi asmenys, dar nepareiškę noro vykti ir

⁸⁷ *Ten pat.*

⁸⁸ Kaimynų pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat.*, l. 206.

⁸⁹ 1942 m. liepos 17 d. Švietimo vadybos Pradžios mokslo departamento raštas, *ten pat.*, b. 84, l. 118.

⁹⁰ 1942 m. gegužės 30 d. sąrašas, *ten pat.*, l. 272.

tinkami tik pagal anketinius duomenis. Kiti, daugiau sužinoję apie būsimus sunkumus, „persigalvodavo“.

Taip atsitiko ir su V. Kvedaravičium. Jis, spiriamas vykti, 1942 m. birželio 15 d. pareiškime išdėstė tam trukdančias priežastis:

„1. Esu per jaunas dirbti šį sunkų darbą (gim. 1924 m.). 2. Nemoku pakankamai lenkų kalbos, kad galėčiau sėkmingai bendrauti su vietos mokiniais. 3. Šiuo metu mano sveikata smarkiai pakrikusi /.../. 4. Su man skiriama alga (gegužės mėn. gavau 52 RM) nemanau pragyventi ne tik Vilniaus krašte, bet ir šiek tiek toliau nuo savo namų (tėviškės)“⁹¹.

Atrodo, jog apskrities inspekcija nenusileido, ir V. Kvedaravičius galiausiai išvis atsisakė mokytojo darbo. O keltis į Vilniaus sritį kalbintos S. Mogenytė ir S. Jakštaitė labiau norėjo patekti į Vilniaus miestą, o ne į kaimo mokyklą⁹².

S. Jakštaitė rašė:

„Prašau paskirti mane į Vilniaus miestą, nes ten gyvena mano brolis, sesuo–studentė, mano šelpiama. Be to, ir pati dar galėčiau pastudijuoti. Jei Vilniuje nebūtų galima, tai tada prašau skirti į Maišiagalą, Riešę ar kitą artimesnį miestelį, nes turiu senus tėvus, pas kuriuos nors atostogoms norėčiau parvažiuoti, o su tolimesnėm vietovėm labai sunku susisiekti“⁹³.

Panašus ir tą pačią dieną rašytas S. Mogenytės pareiškimas:

„Pageidauju dirbt Vilniaus miesto pradž. mokykloje mokytoja, nes kitur būtų labai sunku dėl lenkų kalbos, kurios praktiškai vartoti nemoku, tik suprantu kas kalbama. Vilniuje gyvena brolis, tai ekonomiškais sumetimais man irgi būtų lengviau“⁹⁴.

Tad, atrodo, iš Musninkų valsčiaus, kuriame irgi nuolat atsirasdavo vakuojančių mokytojų vietų tiek 1942, tiek 1943 m., dirbti į Vilniaus sritį išvyko tik S. Mogenytė.

Nuo 1942 m. vasaros Čiōbiškyje nebemokytojavo ir P. Bugenis. Jis neturėjo reikiamo mokslo cenzo ir dirbo laisvai samdomu mokytoju. 1942 m. iš tokių mokytojų buvo reikalaujama, jei jie nestudijuoja, kad lankytų mokytojų kursus. Tačiau nei viena, nei antra P. Bugeniui nepavyko padaryti („dėl įvairių priežasčių ir šią vasarą negalėjau lankyti pedagoginių kursų“), o gal ir dar kažkuo neįtikio kolegoms ir inspektoriams. Todėl į jo prašymą „tarnybos laiką pratęsti ligšiolinėmis sąlygomis 1942/43 mokslo metams“ Ukmergės apskr. pradžios mokyklų inspekcija reagavo taip:

„Jis yra baigęs 1931 m. gimnaziją, bet nestengia įsigyti mokytojo cenzo. Atrodo, už-

⁹¹V. Kvedaravičiaus pareiškimas, *ten pat*, l. 280.

⁹²Min. sąrašas, *ten pat*, l. 272.

⁹³1942 m. gegužės 25 d. S. Jakštaitės pareiškimas Ukmergės apskr. pradžios mokyklų vyr. inspektoriumi, *ten pat*, l. 274.

⁹⁴*Ten pat*, l. 278.

*imama vieta nesiinteresuoją. Mokymo ir auklėjimo darbą dirbo neenergingai ir vos patenkinamai. Jo darbe jaučiama apatija ir sustingimas*⁹⁵.

Pradžios mokslo departamento direktorius S. Jakštas reagavo trumpa rezolucija: „Pasiūlyti persikelti kitur, o jei nesutiktų, – atleisti”⁹⁶.

Galbūt Ukmergės inspektoriai tuomet persistengė (P. Bugenis nuo 1942 m. liepos 1 d. perkeltas į nuošalią Pereložų mokyklą Gėlvonų valsčiuje, o dar po keturių mėnesių – į Pūsnės mokyklą Giedrėičių vls.), nes ir 1942 m. lapkričio 1 d. Ukmergės apskrities pradžios mokyklose iš 25 vakuojančių vietų net šešios buvo Musninkų valsčiuje⁹⁷. Po vieną mokytoją trūko Čiobiškio, Pigónių, Vileikiškių, Mūsninkų, Kernavės ir Kaimynų mokyklose.

Atrodo, jog iš jų trūkstamas mokytojas anksčiausiai atsirado Vileikiškių mokykloje, kurios pavadinimas inspekcijos jau į Vilnių atsiųstame sąrašė buvo perbrauktas pieštuku. Tuo mokytoju tapo Musninkų miestelyje 1921 m. gimusi Marija Vagonytė, kuri 1935 m. baigė keturklasę progimnaziją, o 1937 m. – buhalterijos kursus. Ji laikinai eiti jaunesniojo mokytojo pareigas Vileikiškių mokykloje pradėjo 1942 m. gruodžio 1 d.⁹⁸

O į Čiobiškio mokyklą iš Meilūnų pradžios mokyklos (Siesikų vls.) atkeltas Jonas Adamonis Čiobiškyje mokytojavo vos mėnesį ir nuo 1942 m. spalio 1 d. išvis pasitraukė iš mokytojo pareigų⁹⁹.

Be to, nuo 1942 m. spalio 1 d. iš Mūsninkų mokyklos į Žukliūs (Pabaiško vls.) vedėjauti buvo nukeltas Adolfas Vaitkevičius. Jį Musninkų pradžios mokykloje pakeitė iki tol Kernavėje mokytojavęs Aleksandras Brazdeikis (jis, beje, buvo gimęs 1907 m. JAV)¹⁰⁰.

1942 m. vasarą Pigónių mokyklos mokytoja Genovaitė Mikalauskaitė persikėlė į Dovėdiškių mokyklą (Dėltuvos vls.).

Kad išsikėlusius ar pasitraukusius mokytojus neiškart pavykdavo pakeisti kitais, rodo pavyzdys su į Pigónis nuo 1942 m. rugsėjo 21 d. paskirta ką tik mokytojų seminariją baigusia Albina Šileikaite. Ji neatvyko į Pigónių mokyklą ir buvo atleista iš mokytojo pareigų, jų net nepradėjusi eiti¹⁰¹.

Į Vileikiškių mokyklą nenuvyko ir į ją paskirta mokytojų seminarijos absolventė Marija Vasiliauskaitė (gim. 1924 m. Gėlvonų vls., Moliupės vnk.). Tačiau M. Vasiliauskaitė, Pradžios mokslo departamentui sutikus, kitu generalinio tarėjo įsakymu tapo Neveronių pradžios mokyklos mokytoja savo gimtajame valsčiuje. Čia ji pradėjo dirbti nuo rugsėjo 21 d., nors paskyrimo pakeitimo formalumai buvo atlikti daugiau kaip po mėnesio¹⁰².

Į Čiobiškio mokyklą nuo 1942 m. rugsėjo 1 d. atvyko dirbti anksčiau čia mokytojavusi Adelė Einorienė¹⁰³. A. Einorienė, nelikus vedėjos S. Mogenytės, bu-

⁹⁵ 1942 m. liepos 11 d. Ukmergės apskr. pradžios mokyklų vyr. inspektoriaus raštas Pradžios mokslo departamentui, *ten pat*, l. 297.

⁹⁶ *Ten pat*.

⁹⁷ Nuo 1942 m. lapkričio 1 d. laisvų vietų Ukmergės apskr. pradžios mokyklose sąrašas, *ten pat*, l. 231.

⁹⁸ 1942 m. lapkričio 26 d. švietimo generalinio tarėjo įsakymo ištrauka, *ten pat*, l. 18.

⁹⁹ 1942 m. rugsėjo 29 d. įsakymo ištrauka, *ten pat*, l. 52.

¹⁰⁰ *Ten pat*.

¹⁰¹ 1942 m. spalio 27 d. Ukmergės apskr. pradžios mokyklų mokytojų kėlimo ir atleidimo projektas, *ten pat*, l. 36.

¹⁰² *Ten pat*.

¹⁰³ 1942 m. rugpjūčio 29 d. švietimo generalinio tarėjo įsakymo ištrauka, *ten pat*, l. 76.

vo paskirta į vedėjo pareigas. Tačiau jas ėjo tik du mėnesius. Nuo lapkričio 1 d. A. Einorienė jau tik mokytojavo, o vedėjo pareigas perėmė Juozas Četrauskas¹⁰⁴.

Tad dėl mokytojų kaitos Musninkų pradžios mokyklose ir 1942 m. rudenį buvo nemažai permainų, kilo įvairių keblumų, o kai kurių komplektų moksleiviai, nesant pavaduojančio mokytojo, turėjo priverstinai „atostogauti“.

1943 m. pabaigoje sudarytas Ukmergės apskr. pradžios mokyklų mokytojų sąrašas¹⁰⁵ rodo ir naujus kadruų pokyčius Musninkų valsčiuje nuo 1942 m. pabaigos.

1943 m. pabaigoje **Musninkų** pradžios mokykloje kartu su senbuve A. Kili-jonaite mokytojavo anksčiau Kernavėje dirbę Sofija Jakštaitė, Elena Širvinskienė, Pranas Barcis, Albertas Kitkauskas. 1943–1944 m. m. pradėję mokytojauti Juozas Norkus ir Aleksandras Brazdeikis, atrodo, pasitraukė žiemos pradžioje, nes jų pavardės išbrauktos pieštuku¹⁰⁶.

Čiobiškio mokykloje pokyčių, palyginus su 1942 m., buvo mažiau. Čia mokytojavo abu Četrauskai, Adelė Einorienė, Magdalena Stankevičiūtė, Juozas Šapalas ir Juozas Puzonas (pastarasis pradėjo mokyti vaikus tik 1943 m. pabaigoje). **Kernavės** pradžios mokykloje dirbo mokytojų Stasės ir Jono Rudzinskų šeima. **Vileikiškių** mokykloje antrus metus mokytojaujančiam vedėjui Česlovui Šaduikiui talkino mokytojos Ona Vitkūnaitė ir Janina Diržienė. **Vinkšnabrasčio** mokyklos vedėjas Bronius Žebrauskas atsisveikino su mokykla jau prasidėjus 1943–1944 m. m. Dar trumpiau čia mokytoja dirbo Antanina Galiauskaitė. Vinkšnabrasčio vardu vadintoje mokykloje tebemokytojavo Leonardas Šatas. Naujų mokytojų pavardės parašytos ties **Pigonių** mokyklos pavadinimu – Aldona Sakalauskaitė ir Janina Stravinskaitė. **Vičiūnų** mokykloje su dideliu vaikų būriu tebedirbo senbuvis Stasys Usavičius. **Kaimynų** mokykloje tuomet jau veikė abu komplektai, kurių auklėtinius kartu su ilgamečiu jos vedėju Jonu Piškinu mokė Marija Vagonytė¹⁰⁷.

1943 m. pabaigoje ir 1944 m. pradžioje Lietuvoje darėsi vis sunkiau surasti žmonių, kurie galėtų užimti dėl vienu ar kitu priežasčių pasitraukusių iš darbo mokytojų vietas pradžios mokyklose. 1944 m. pavasario viduryje dėl pedagogų stokos laikinai nebuvo po vieną mokytoją Vinkšnabrasčio (Vindeikių), Vileikiškių ir Pigonių pradžios mokyklose. Dėl mokytojų stokos ir Lietuvą administravusio nacių general-komisaro Adriano Rentelno reikalavimo „suglausti“ pradžios mokyklų moksleivius (t. y. kiekvieno komplekto mokytojui mokyti daugiau vaikų) taip ir nebuvo paskirtas mokytojas į nuo 1941 m. vasaros vakuojantį komplektą Vičiūnų mokykloje. Tačiau visos valsčiaus mokyklos veikė. Esant galimybei, ir didesnėje mokykloje laikinai be mokytojo likusio komplekto vaikus paglobodavo kiti mokytojai. Kartais trumpam galėdavo padėti iš Ukmergės inspekcijos atsiųstas atsargos mokytojas.

Nacmečio mokyklų veiklos ypatybės

Nacių okupacijos metais mokyklų sėkmė labiausiai priklausė nuo vietos savivaldybės pastangų, nes valsčiai švietimo reikalams iš apskrities įstaigų ir centrinių Lietuvos įstaigų gaudavo mažiau lėšų ir kitokios paramos. Ir Ukmergės apskrities valdyba galėjo mažiau skirti lėšų Musninkų valsčiui, kuriam pačioje nacmečio pradžioje vadovavo viršaitis Petras Grigas, o vėliau – Jonas Bareika.

¹⁰⁴ *Ten pat*, 1. 37.

¹⁰⁵ *Ten pat*, ap. 2, b. 163, 1. 108–112.

¹⁰⁶ *Ten pat*.

¹⁰⁷ *Ten pat*.

Pradžios mokyklų mokytojams tik algas mokėjo Švietimo vadybos žinioje buvusios apskrities pradžios mokyklų inspekcijos, turėjusios buhalterius. Kiti mokyklų išlaikymo rūpesčiai gulė ant Musninkų valsčiaus savivaldybių tarnautojų, pačių mokytojų, taip pat seniūnų, renkamų ar skiriamų tarpininkauti tarp seniūnijos bendruomenių (jas sudarydavo keli kaimai) pečių. Jiems neretai tekdavo ieškoti naujo mokytojo ar prikalbinti kokį nors žmogų, kuris galėdavo bent metus mokyti be mokytojo likusio komplekto vaikus. Be to, reikėjo rūpintis mokyklų priežiūra, remontu, kuru, o neturint mokyklai statyto ar jai atiduoto pastato – ir patalpų klasėms bei mokytojo butams nuoma.

Iš valsčiaus savivaldybės biudžeto buvo skiriama lėšų mokyklos sargų, kurie rūpinosi ir mokyklos švara, algoms, papildomoms išlaidoms, susijusioms su samdomų patalpų nuoma, apšvietimu, beturčių vaikų aprūpinimu vadovėliais, mokymo priemonėmis ir kt. Naciams ribojant įstaigoms skiriamą kurą (daugiausia kūrendavo malkomis), daugelyje Lietuvos valsčių žiemą ir kitu šaltu metu mokyklose dėl malkų stokos kartais kuriam laikui net nutrūkdavo pamokos. Dėl darbo samdomose patalpose ir mokytojų kaitos ne viskas sklandžiai mokyklose vyko 1941–1944 m. ir Musninkų valsčiaus mokyklose, tačiau jos viskuo buvo tradiciškai aprūpinamos neblogai.

Valsčiaus savivaldybės tarnautojai ir pažangesni ūkininkai aiškiai suvokė, jog nacmečiu, kai vokiečių okupacinės valdžios įstaigos neleido atsikurti daugeliui iki 1940 m. veikusių visuomenės ir kultūros organizacijų, pradžios mokyklos ir jų mokytojai atliko didelį kultūros ir kaimo sodybas nešėjų vaidmenį. Nuo mokytojo aktyvumo priklausė, kiek mėgėjiškų spektaklių, koncertų, istorinių datų ir žymių žmonių sukakčių minėjimų bei kitų kultūros renginių surengs jo vadovaujami auklėtiniai, kaip ir mokyklos ir aplinkinių vietovių kultūrinę švietėjišką veiklą ištrauks kiti kaimo šviesuoliai. Tokia veikla ypač buvo svarbi tose Musninkų valsčiaus vietovėse, kur tebebuvo ryškūs nutautėjimo padariniai. Jose mokytojams buvo sunkiau susilaukti paramos iš vietos gyventojų. Tuomet tais mokytojais labiau reikėjo rūpintis valsčiaus savivaldybei.

O materialinė parama, ypač maisto produktais, nacmečio mokytojui buvo reikalinga. Menkas ir kaskart savo perkamąją vertę prarandančiomis vokiškėmis reichsmarkėmis gaunamas uždarbis neužtikrino bent kiek normaliesnio mokytojo pragyvenimo. Retas mokytojas galėjo pasinaudoti mokyklai skirtu žemės sklypu, kuris dažniausiai buvo išnuomojamas kokiam nors ūkininkui. Tad daugumai mokytojų, jeigu jie patys nesivertė žemės ūkiu ar negaudavo maisto siuntų iš savo giminaičių, teko pasikliauti moksleivių tėvų teikiama parama maisto produktais ir kita pagalba. Tik jos dėka iš tolimesnių vietovių atvykę mokytojai galėjo išsaugoti ne tik darbinumą, bet ir entuziazmą užklasinei ir užmokyklinei veiklai. Viršaitis ir ūkininkai žinojo, jog turgaus kaina mokytojo mėnesinės algos galėjo užtekti vos vienam kilogramui sviesto nusipirkti. O pagal tarnautojams duodamas korteles nedaug ką buvo galima įsigyti, nes kaskart vis labiau trūkdavo pačių elementariausių prekių. Be to, ne Musninkuose, o kitoje valsčiaus kaimo mokykloje dirbantis mokytojas dėl kasdiniųjų pamokų (šešias dienas per savaitę) retai nuvykdavo į miestelį ir turėjo mažai galimybių tomis kortelėmis pasinaudoti.

Svarbiais mokytojų pagalbininkais buvo ir katalikų bažnyčios kunigai, kurie Musninkų valsčiuje, kaip čia buvo įprasta iki 1940 m., aktyviai reiškėsi švietėjiškos

bei patriotinės veiklos įvairiuose baruose. Jie taip pat ragino parapijiečius teikti įmanomą paramą savo vaikų mokytojams. Be to, katalikų kunigai tiesiogiai auklėjo pradžios mokyklų vaikus, diegė jiems religingumą ir dorovingumą. Kunigai su mokytojais buvo tarp aktyviausių blaivybės judėjimo, kuris ypač didelį mastą įgavo 1944 m. pradžioje, organizatorių. 1941 m. rudenį į mokyklas buvo sugrąžintos tikybos pamokos, nors tam nacių pareigūnai iš pradžių priešinosi – ilgai nedavė formalaus leidimo, o paskui vilkino netgi simbolišką apmokėjimą už šias pamokas pradžios mokyklose. Tad kuri laiką jas dėstę dvasininkai net nebuvo patvirtinti oficialiai. 1941 m. gruodžio mėn. sudarytas Ukmergės apskr. pradžios mokyklų tikybos mokytojų sąrašas Švietimo vadyboje buvo patvirtintas tik 1942 m. sausio 8 d. Sąrašė – 44 katalikų kunigų pavardės. Tikybos pamokas turėjo dar du sentikių šventikai. Be dvasininkų, tikyba dėstė ir 24 mokytojai pasauliečiai¹⁰⁸. Vėliau į tikybos dėstymo darbą pradžios mokyklose išitraukė dar du katalikų kunigai ir vienas stačiatikių dvasininkas. Mat dvasininkai vieni patys neįstengė su tikybos pamokomis apvažiuoti visų parapijos mokyklų. Tačiau Musninkų valsčiuje kunigai, ypač nacmečio pirmaisiais mokslo metais, padėti vesti tikybos pamokas mokytojų neprasė.

1941–1942 m. m. Musninkų, Vinkšnabrasčio, Vileikiškių ir Kaimynų mokyklose tikyba dėstė kun. Petras Budrauskas. Čiobiškio, Pigonių mokyklose ir kaimyninio Gėlvonų valsčiaus Juknionių mokykloje religiniu auklėjimu rūpinosi Čiobiškio kun. J. Kamarauskas. Kernavės kun. Zenonui Baužiui teko mokyti vaikus ne tik Kernavės, bet taip pat Vičiūnų ir Pigonių pradžios mokyklose. Sentikių nastavninkas Vasilijus Michailovas vaikus iš sentikių šeimų mokė Vinkšnabrasčio mokykloje¹⁰⁹.

1941–1944 m. mokytojų darbą ap sunkino vadovėlių stoka. Jų buvo išspausdinta labai nedaug, nes ir jau parengtiems leisti naujiems vadovėliams nacių pareigūnai dažnai neduodavo arba leidimo, arba reikalingo popieriaus kiekio. Taip pat stigo pačių paparasčiausių mokymo priemonių. Neretai moksleiviai rašė ant senų blankų ir kitų įstaigoms nereikalingų lapų.

Mokytojui sunku buvo mokyti komplektą, kuriame buvo daug auklėtinių ir dar iš visų keturių skyrių. Pavyzdžiui, 1942–1943 m. m. pradžioje kelis mėnesius, kol į Kaimynų mokyklą buvo paskirtas antras mokytojas, ypač sunki buvo mokytojo ir vedėjo J. Piškino dalia. Mat jis, atsiliepdamas į švietimo vadovybės raginimus ir tikėdamasis greitai sulaukti kito mokytojo, pradėjo mokyti vienu metu visų keturių skyrių vaikus. 1942 m. spalio 9 d. J. Piškinas Ukmergės apskr. Pradžios mokyklų inspekcijai rašė:

„Kaimynų prad. mokykloje I–IV skyriuose mokosi 69 mokiniai. Dirbu ištinine mokymo sistema su abiejų komplektų mokiniais. Dirbti su visais mokiniais vienam gan sunku ir mokymo vaisiai menki. Praeitais mokslo metais Švietimo Vadyba mano vedamosios mokyklos antrą mokytoją perkėlė į Meilūnų pr. m., Vilniaus apskrt., kurioje buvo vos 10 mokinių, bet man nepranešta apie mano vedamosios mokyklos komplektų skaičių. Dirbau ik šiol vienas už du.

Prašau Poną Inspektorių, jei veikia vienas komplektas, atgaivinti antrą. Dviems komplektams patalpos yra savos ir geros ir

¹⁰⁸ 1941–1942 m. m. Ukmergės apskr. pradžios mokyklų patvirtinti tikybos dėstytojai, *ten pat*, ap. 1, b. 84, l. 498.

¹⁰⁹ *Ten pat*.

palikti vieną komplektą būtų klaidinga, kai šios mokyklos apylinkės vaikų skaičius didelis, ir dalį vaikų perleisti į kaimyninę mokyklą, kurioje anksčiau veikė tik vienas komplektas. /.../“¹¹⁰

Iš Pradžios mokslo departamento atsakymo Ukmergės apskr. pradžios mokyklų vyr. inspektoriui sužinome, kad tuomet paminėta Meilūnų mokykla, buvusi tik už 1,5 km nuo Kaimynų mokyklos, jau nebeveikė ir į Kaimynų mokyklą leista skirti antrą mokytoją¹¹¹.

Taip Kaimynų mokykloje buvo ištaisytas savotiškas inspektorių darbo brokas, kai nebuvo tinkamai išnaudojamos mokyklai ir jos mokytojų butams įrengtos patalpos. Daugelio kitų Musninkų valsčiaus nacmečio mokytojų darbo ir buitines sąlygas buvo blogesnės ir savo pareigoms atlikti reikėjo ne tik pedagoginių sugebėjimų ir žinių, bet ir atsidavimo mokytojo darbui ir net pasiaukojimo.

1941–1944 m. mokytojus vargino ir įvairios nacių pareigūnų sugalvotos prievolės. Jie ne tik surašinėjo savo mokyklos apylinkės žmones per 1942 m. gegužės 27 d. vykdytą Lietuvos generalinės srities gyventojų surašymą, bet ir vėliau ne viena dieną surašinėjo žemės ūkio pasėlius. 1942 m. vasarą atostogaujantiems mokytojams, kaip ir kitų įstaigų tarnautojams, buvo įvesta žemės ūkio darbų prievolė. Gerai, kad ją daugeliui pedagogų pavyko atlikti savo tėvų ar giminaičių ūkiuose. Daliai mokytojų teko patirti ir kuro paruošimo prievolės sunkumus.

Tad nacių okupacijos metų mokytojo dalia nebuvo lengva. Bet 1941–1944 m. Musninkų pradžios mokyklose mokytojo mokymo ir auklėjimo darbe nevaržė tokie reiškiniai, kaip 1940–1941 m. ir vėliau (po nacmečio) ji suveržusios sovietinės ideologijos ir ateizmo rašytos ir nerašytos instrukcijos, rusifikacija ir kt. Nacmečiu į švietimo sistemą vokiečių pareigūnai germanizacijos nesugebėjo įdiegti, o nacionalistinei ideologijai buvo pasipriešinta. Nors naciai siekė įvesti vokiečių kalbą jau pirmuosiuose pradžios mokyklos skyriuose, bet ji buvo dėstoma tik penktajame ir šeštajame skyriuose (po 4 savaitines pamokas). Kitos disciplinos pirmuosiuose keturiuose skyriuose buvo: tikyba, lietuvių kalba, skaičiavimas, tėvynės ir aplinkos pažinimas. Nuo penktojo skyriaus užsiėmimai buvo susieti su aplinkos, pasaulio ir praeities pažinimu, jie pasidarydavo sudėtingesni ir būdavo išskaidomi į atskiras disciplinas – istorijos, geografijos ir gamtos pažinimo pamokas. Penktajame skyriuje buvo ir pilietinio lavinimo pamokos¹¹².

Išvados

1. 1918–1940 m. laikotarpio pabaigoje Musninkų valsčiaus pradžios mokyklose daugelio besimokiusių vaikų gimtoji kalba buvo ne lietuvių, bet vietinė slavų kalbų tarmė. Todėl mokytojai atliko didelį darbą mokydami jaunuolius valstybinės kalbos. Mokyklose mažėjo nekvalifikuotų mokytojų. To meto pradžios mokyklos buvo ir reikšmingi kaimų bendruomenių kultūros židiniai. 1939–1940 m. m. rugsėjo 1 d. Musninkų valsčiuje veikė 9 pradžios mokyklos su 24 komplektais (klasėmis), iš kurių 6 veikė kaip filialai kituose kaimuose. Tad mokyklų ar jų filialinių komplektų, kurių dalis veikė samdytose patalpose,

¹¹⁰ Min. raštas, *ten pat*, l. 251.

¹¹¹ 1942 m. lapkričio 3 d. Pradžios mokslo departamento raštas, *ten pat*, l. 249.

¹¹² 1941–1942 m. m. pradžios mokyklų pamokų lentelė, *ten pat*, f. 1534, ap. 5, b. 328, l. 20.

būta 14-oje gyvenviečių (Čiobiškyje buvo dvi mokyklos). Buvo statomi specialiai mokykloms skirti pastatai arba ruošiamasi juos statyti. Bet viską sustabdė pirmoji sovietų okupacija.

2. 1940 m. okupuotoje Lietuvoje mokslo metai kaimo vietovėse prasidėjo vėliau negu įprasta – tik rugsėjo 16 d. Musninkų valsčiaus mokyklose, kaip ir visose Lietuvos mokyklose, vyko didelė mokytojų kaita. Bet tuo laikotarpiu valsčiaus pradžios mokyklos, nors ir šiurkščiai sovietizuojamos, mokytojų ir moksleivių tėvų pastangomis atliko rezistencinį vaidmenį. Dėl to iš valsčiaus pradžios mokyklų net dešimt mokytojų (iš 26) buvo išstremta per 1941 m. birželio mėn. bolševikų vykdytus masinius Lietuvos gyventojų trėmimus.

3. 1940–1941 m. m. Musninkų pradžios mokykloje, kaip ir anksčiau, veikė penki komplektai. Čiobiškyje prieš mokslo metų pradžią abi pradžios mokyklos buvo sujungtos. Čia veikusi pradžios mokykla (įskaitant ir filialinį komplektą Janionių kaime), kurioje nuo 1940 m. spalio 16 d. buvo atidarytas šeštasis komplektas, buvo didžiausia (mokytojų skaičiumi) Musninkų valsčiuje. Tai buvo dvidešimt šeštasis komplektas valsčiuje. Planuota, kad Čiobiškio ir Musninkų pradžios mokyklos 1942 ar 1943 m. taps nepilnomis vidurinėmis mokyklomis.

4. 1941–1942 m. m., nepaisant su karu ir nacių okupacija susijusių sunkumų, Musninkų valsčiaus mokyklose prasidėjo kaip ir iki 1940 m. sovietų okupacijos – rugsėjo 1 d.

5. Nacmečio pradžioje vyko įvairiapusiška mokyklų desovietizacija, kurios metu neišstremti valsčiaus mokytojai „dėl netinkamo laikymosi bolševikų valdymo metu“, atrodo, nebuvo atleisti. Tačiau dėl įvairių priežasčių beveik trečdalis mokytojų, dirbusių Musninkų valsčiaus mokyklose 1940–1941 m. m., nacmečio pradžioje išsikėlė iš valsčiaus arba visai atsisakė pedagoginio darbo. 1941 m. rudens pabaigoje valsčiuje teliko 9 mokytojai, dirbę pradžios mokyklose sovietmečiu. Į Čiobiškį po metų pertraukos sugrįžo dvi mokytojos vienuolės, dirbusios prieglaudos mokykloje iki sovietų okupacijos. Vėliau taip pat vyko mokytojų kaita. Keli „senbuviai“ pakeitė mokyklas tame pačiame Musninkų valsčiuje, dar keli išsikėlė į kitus valsčius, viena mokytoja (A. Einorienė) sugrįžo į Musninkų valsčių. Tarp tik nacmečiu Musninkų valsčiuje pradėjusių mokytojauti asmenų padaugėjo jaunų žmonių, nemažai jų neturėjo mokytojo cenzo ir pedagoginio darbo patirties.

6. Nacių okupacijos metais Musninkų valsčiuje beveik visas pradžios mokyklas išlaikė vietos savivaldybė, o algas mokėjo Lietuvos generalinės srities Švietimo vadyba. Išimtis – Čiobiškio mokykla, kuriai ir algas mokėjo, ir ją išlaikė Švietimo vadyba.

7. Nacių okupacijos metais mokytojų darbas buvo mažai apmokamas. Musninkų valsčiuje daliai mokytojų teko dirbti samdomose patalpose, dažniausiai ūkininkų sodybose įrengtose klasėse ir nuomotis sau kambarį. 1941–1944 m. laikotarpiu mokyklos ir mokytojai patyrė ir kitų sunkumų bei nepriteklių. Tačiau, nepaisydami sunkios nacmečio mokytojų dalios, dauguma mokytojų atliko savo profesinę pareigą. Jų pasiaukojančio darbo dėka valsčiaus vaikai galėjo mokytis net ir sunkiomis karo bei okupacijos sąlygomis, kurias nacių valdininkai kartais net dirbtinai pasunkindavo. Vis dėlto Vilniaus ir Ukmergės švietimo pareigūnų, Musninkų savivaldybės, dalies vietos visuomenės ir, be abejo, mokytojų rūpesčiu ir darbu pavyko išlaikyti

valsčiaus pradžios mokyklų tinklą. 1941–1944 m. valsčiaus mokyklos tebebuvo kultūros židiniai.

8. Tad Musninkų valsčiaus mokytojų, viršaičio J. Bareikos ir kitų tarnautojų, pažangių seniūnų ir ūkininkų, supratusių mokyklos ir mokslo reikšmę jaunuomenei, pastangos nenutraukti mokyklų veiklos nacių okupacijos metais vertintinos kaip pasyviosios rezistencijos dalis tautinio antinacinio pasipriešinimo daugiašakiame judėjime.

9. 1941–1944 m. pradžios mokyklos Musninkų valsčiuje veikė geriau, negu galėjo veikti vykstančio karo ir okupacijos sąlygomis. Ūkininkai padėdavo savo vaikų mokytojams maisto produktais ir kitaip. Moksleiviai tuomet buvo gana drausmingi, todėl net jauni, be patirties pedagogai sugebėjo uždegti savo auklėtinius siekti žinių, diegti patriotizmą ir, padedami tikyba dėsciusių kunigų, auklėti krikščioniškųjų vertybių pagrindu. Todėl neatsitiktinai antrosios sovietų okupacijos metais daug Musninkų valsčiaus buvusių 1941–1944 m. laikotarpio moksleivių įsitraukė į ginkluotą ir neginkluotą antisovietinį pasipriešinimą.

Straipsnis „Vermės“ leidykloje gautas 2002 11 10, spaudai parengtas 2005 06 20.

Straipsnis spausdintas „Lietuvos valsčių“ monografijoje „Mugninkai. Kernavė. Čiobiškis“, Vilnius, *Versmė*, 2005, p. 621–664 (vyriausiasis redaktorius sudarytojas Stanislovas Buchaveckas).

Straipsnis interneto svetainėje www.lit.lt skelbiamas nuo 2007 08 28.